18. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserlerinden *Türkçe Sözlük*'e katkılar[1]

Mehmet YASTI[2]

APA: Yastı, M. (2023). Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserlerinden *Türkçe Sözlük*'e katkılar. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (33), 276-308. DOI: 10.29000/rumelide.1279085

Öz

İletişim kurma ve anlaşma aracı olan dilin en hızlı değişen unsuru söz varlığıdır. Milletlerin tarihsel süreç içinde geçirdiği toplumsal, kültürel değişim ve gelişimini, inançlarını, dünyaya bakış açılarını yazılı eserlerin söz varlığından ve sözcüklere yükledikleri anlamlardan tahmin etmek mümkündür. Bu bağlamda belli bir dönem ve sahanın söz varlığını toplu biçimde içine alan sözlükler dilin zenginliğini göstermesi bakımından önemli kaynaklardır. Sözlükler dildeki değişme ve gelişmelere göre zaman içinde ve çeşitli şekillerde zenginleştirilmeye açık eserlerdir. Sözlüklerin söz varlığının zenginleştirilmesi için yazar ve şairlerin edebi eserlerinin sadeleştirilmemiş, yazıldığı dönemin dil hususiyetlerini muhafaza eden şekillerinin taranması yöntemlerden biridir. Bu tarama yöntemiyle sadece yazar ve şairin üslûbu, dili kullanış biçimi değil, dönem itibariyle sözlüklerde yer almayan sözcükleri ve sözcük türetme şekillerini de ortaya çıkarmak mümkündür. 20. yüzyıl Türk edebiyatının önde gelen romancılarından biri olan, İstanbul ve çevresinin renkli ve hareketli yaşam biçimlerini, âdetlerini, inançlarını hayal gücünün zenginliği ile akıcı bir dille işleyen Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserlerinin söz varlığı bu bağlamda ele alınmıştır. Bu çalışmada Gürpınar'ın orijinal dilinden Latin harflerine aktarılan *Hayattan Sayfalar, Şeytan İşi, Kadınlar Vaizi, İffet, Şık, Gulyabani, Mezarından Kalkan Şehit, Billur Kalp* adlı eserleri taranmış, bu eserlerde tespit edilen ve *Türkçe Sözlük*'te yer almayan sözcükler, deyimler incelenmiştir. Bu çalışma ile yazarın eserlerinde tespit edilen sözcükleri literatüre tekrar kazandırmak amaçlandığı gibi yazarın sözcük türetme olanakları ve yöntemleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hüseyin Rahmi Gürpınar, Söz varlığı, Türkçe Sözlük, anlambilim

Contributions to the Turkish Dictionary from the Works of Hüseyin Rahmi Gürpinar

Abstract

Vocabulary is the most rapidly changing element of language as a means of communication and agreement. It is possible to predict the social and cultural change and development of nations in the historical process, their beliefs, their perspectives on the world, from the vocabulary of written works and the meanings they attribute to words. In this context, dictionaries that collectively include the vocabulary of a certain period and field are important sources in terms of showing the richness of the language. Dictionaries are works that are open to enrichment over time and in various ways according to changes and developments in the language. In order to enrich the vocabulary of dictionaries, scanning the literary works of writers and poets in a way that preserves the language characteristics of the period in which they were written is one of the methods. With the scanning method, it is

[1] Bu makale 2-3 Aralık 2022 tarihlerinde yapılan Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Eserlerinden Türkçe Sözlük'e Katkılar* başlıklı bildiri metni temel alınarak oluşturulmuştur. Bildiri metni düzeltilmiş, yeni eserlerin taranmasıyla elde edilen veriler güncellenmiş, yeni tespitlerle genişletilmiştir.

[2] Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBBF, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Konya, Türkiye) mehmetyasti42@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8084-7946 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 21.01.2023 kabul tarihi: 20.04.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1279085]

possible to reveal not only the style of the author and the poet, the way they use the language, but also the words that are not included in the dictionaries and the forms of word derivation. The vocabulary of the works of Hüseyin Rahmi Gürpınar, one of the leading novelists of 20th century Turkish literature, who deals with the colorful and active lifestyles, customs and beliefs of Istanbul and its surroundings, with the richness of his imagination, with a fluent language, has been examined in this context. In this study, Gürpınar's works named Hayattan Sayfalar, Şeytan İşi, Kadınlar Vaizi, İffet, Şık, Gulyabani, Mezarından Kalkan Şehit, Billur Kalp, which were transferred from the original language to Latin letters, were scanned, and the words and idioms identified in these works and not included in the TDK Turkish Dictionary. identified and investigated. In this study, it is aimed to bring back the words determined in the author's works to the literature, as well as to determine the author's word derivation skills and forms.

Keywords: Hüseyin Rahmi Gürpinar, vocabulary, Turkish Dictionary, semantics

Giriş

Türkçe Sözlük'te (TS) *Bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler* (1998, s. 2027) şeklinde tanımlanan *söz varlığı* sadece sözcükleri değil, deyim, atasözü, kalıp ifadeler, terimler gibi yapıları da kapsar. İletişim kurma ve anlaşma aracı olarak dilin en hızlı değişen/yenilenen unsuru söz varlığıdır ve söz varlığının ana malzemesi olan sözcüklerdir. Aksan'a göre gerek konuşma ve gerekse yazı dilinde en etkili dil birimi sözcüklerdir (2000, s. 61). Sözcükler kimi zaman ihtiyaca göre halkın, kimi zaman da topluma yön veren, toplumun edebi kültürünü geliştirmeye katkı sağlayan şair ya da yazarların eli ile türetilir. Korkmaz (1972, s. 107-108) bu durumu şöyle ifade eder: *Aslında şairler, edipler ve yazarlar dilin malzemesini kullanmakta elbette özgürdürler. Dili bir san'at ve düşünce aracı olarak istedikleri biçimde kullanabilirler ve kullanmalıdırlar da. Öyle ki, yeni kelimeler ve olanaklarla genişletme, geliştirme ve güzelleştirme yolunda en büyük yetki ve katkı onlarındır. Güçlü şair ve yazarların elinde işlenmeyen bir dil, kurumuş yaprağa, ruhsuz bir kalıba benzer; gelişip güzelleşemez.*

Belli bir dönem ve sahanın söz varlığını toplu biçimde içine alan sözlükler, dilin zenginliğini göstermesi bakımından önemli kaynaklardır. Sözlükler dildeki değişme ve gelişmelere göre zaman içinde ve çeşitli şekillerde zenginleştirilmeye açıktır. Sözlüklerin söz varlığının genişletilmesi için yazar ve şairlerin edebî eserlerinin sadeleştirilmeden, yazıldığı dönemin dil hususiyetlerini muhafaza edecek şekilde taranması yöntemlerden biridir. Bu yöntemle sadece yazar ve şairin dili kullanış yeteneğini değil, sözlüklerde yer almayan sözcükleri, deyimleri, atasözlerini, kalıp ifadeleri, sözcük türetme şekillerini tespit etmek de mümkündür. Böylelikle unutulmaya yüz tutmuş, sözlüklerde olmayan kelimelerin halkın diline, hafızasına ve sözlüklere tekrar kazandırılması Türkçenin söz varlığına önemli katkılar sağlayacaktır. Batı'da yapılan çalışmalarla kıyaslandığında Türkiye'de bu konuda yapılan çalışmalar yeterli seviyede değildir. Örneğin Shakespeare'nin İngilizceye 1500'ü aşkın kelime ve deyim kazandırdığı iddia edilmektedir (Nevalainen'den akt. Şirin, 2020, s. 51).

Bu bağlamda 1864 yılında İstanbul'da dünyaya gelen ve 20. yüzyıl Türk edebiyatının önde gelen ve üretken edebiyatçılarından biri olan Hüseyin Rahmi Gürpınar, Osmanlı Devleti'nin son dönemleri - Tanzimat, Servet-i Fünun, Meşrutiyet- ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde eserler vermiştir. Bu dönemler Türk toplumunun sadece siyasi açıdan değil, kültürel olarak da Batılılaşmaya çalıştığını süreçleri kapsar. Gürpınar, iyi bir toplum gözlemcisidir. Gözlemleriyle İstanbul ve çevresinin renkli ve hareketli yaşam biçimlerini, âdetlerini, hurafe ve batıl inançlarını hayal gücünün zenginliği ile akıcı bir

dille eserlerinde sergilemiştir. O, eserlerinde yer alan karakterleri –İstanbul hanımefendileri ve beyefendileri, evlatlıklar, öksüz ve yetimler, yoksullar, dadılar, kalfalar, kâhyalar, bürokratlar, küçük memurlar, polisler, yazarlar, mülkiyeliler, hukukçular, askerler, doktorlar, eczacılar, tüccarlar, öğretmenler, din adamları, politikacılar, şairler, müzikseverler, ressamlar, tiyatrocular, sporcular, harp zenginleri, vurguncular, mirasyediler, iç güveyiler, dullar, gayrimeşru çocuklar, dolandırıcılar, dilenciler, eşkıyalar, fahişeler, metresler, muhabbet tellalları, hovardalar, şıpsevdiler, fedakârlar, iffetsizler, namussuzlar, alafranga tipler, züppe tipler, dedikoducular, fettanlar, Fransızlar, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Ruslar, vb.- çoğu zaman yetiştiği kültürel çevrenin ve yetiştiği bölgenin ağzı ile gerçek hayatta olduğu gibi konuşturmuştur (Özçamkan Ayaz vd., 2021, s. 10). Gürpınar eserlerinde yaşadığı toplumu yakından ilgilendiren hemen hemen bütün sosyal, psikolojik, siyasi ve ekonomik konulara değinmiştir.

Gürpınar'ın eserleri bugüne kadar birçok kez günümüz Türkçesine sadeleştirilerek yayımlanmıştır. Bu çalışmada Gürpınar'ın orijinal dilinden Latin harflerine aktarılan *Hayattan Sayfalar (HS), Şeytan İşi (Şİ), Kadınlar Vaizi (KV), İffet (İ), Şık (Ş), Gulyabani (GY), Mezarından Kalkan Şehit (MKŞ), Billur Kalp (BK)* adlı eserleri taranmış, Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlük'ün 1998 yılındaki baskısında yer almayan sözcükler, deyimler, kalıp ifadeler tespit edilerek TS'nin söz varlığına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

1. Türkçe Sözlük'te Bulunmayan Sözcükler

1.1. Fiiller

Gürpınar'ın fiil türetmede en çok kullandığı ekler: +lA, +lA-n-, +lA-ş-, +lA-t- isimden fiil yapım ekleri ile -l-, -ş- fiilden fiil yapım ekleridir.

+lA, Türkçenin her döneminde ve sahasında işlek olarak kullanılan isimden fiil yapım eklerinden birisidir. Eski Türkçe (ET) döneminden günümüze ekin kullanımı giderek artmış, sadece Türkçe isimlere değil, yabancı kökenli isimlere de gelerek genellikle geçişli fiiller türetilmiştir: ET'de ab+la- "avla-", mün+le- "çorba iç-", sü+le- "asker sevk et-", ayıg+la- "kötüle-"; günümüzde derece+le-, fit+le-, fiyatla-, hiza+la-, program+la-vb gibi. Ekin Türkçede üzerine -n, -ş, -t çatı eklerini alarak geçişsiz fiiller türeten biçimleri yaygındır.

Deny (2012, s. 433), *Türk Dil Bilgisi* adlı çalışmasında Türkçe ve yabancı kelimelerin üzerine +lA ekinin getirilmesiyle birçok fiil türetildiğini belirtmiş ve ekin +lA-n-, +lA-ş-, +lA-t- şekillerini ayrı biçim birim olarak değerlendirmemiştir. Deny, çalışmasında ayrıca +lA ekinin Türkçenin doğu lehçelerinde ünsüzle biten kelimelere geldiği zaman +tA, +dA (aldat-, aldan-,..) şekline döndüğünü ifade etmiştir [3] Deny'in bu tespitini Kuzey-batı lehçelerinde de görmek mümkündür.[4]

Banguoğlu (1974, s. 219), *Türkçenin Grameri* adlı eserinde isimden fiil yapan +lA- ile ekin +lAn-, +lAş- , genişlemiş şekillerini ayrı maddelerde ele alarak bunların farklı dil birimler olduğunu savunmuştur.

---

[3] Deny'in dikkat çektiği husus sadece Kuzey-batı lehçelerinde değil, Türkiye Türkçesinde ve tarihî lehçelerde de mevcuttur. Türkiye Türkçesinde fısıl-da-, çatır-da-, is-te- (<iz-de-), parıl-da-, kolda-...; Eski Anadolu Türkçesinde al-da-, al-da-y-ıcı, al-da-y-a düş-, ün-de- fiillerini verebiliriz.

[4] Kazak, Nogay, Karakalpak Türkçelerinde ek, -l->-d- değişimine uğrayarak +dA, +tA ve ekin genişlemiş şekilleri de +lA-n, +dA-n-, +tA-n-, +lA-s-, +dA-s-, +tA-s- şekillerinde kullanıla gelmiştir: iri-len- "iri ol-", cay-las- "yerleş-", gül-den- "çiçeklen-"; mırıl-da- "mırılda-", ün-de-"...gibi (Koç ve Doğan 2004, s. 225; Ergönenç 2007, s. 632; Uygur 2007, s. 565). Kırgız Türkçesinde de ekin –l->-d- aykırılaşması sonucu +dA-, +tA-; +lo-, +lö-; +do-, +dö- şekilleri vardır: ün+dö- "konuş-", taş+ta- "at-, dışla-", oy+lo- "düşün-" (Kasapoğlu, 2005, s. 129). Yakut Türkçesinde de ekin +lAA-, +lOO-, +dAA- , +dOO-, +tAA-, +tOO-, +nAA-, +nOO- şekilleri mevcuttur (Kirişçioğlu, 2007, s. 1249) (Cin, 2017, s. 171).

Ekin +lAn-, +lAş- şeklinin +lA- ekinin edilgen ve dönüşlü şekli olmayıp ayrı bir fiil olduğunu iddia etmiş ve *yağ+la-n-mak (yağ sürünmek), yağ+lan-mak (yağ bağlamak), baş+la-n-mak (girişilmek), baş+lan-mak (baş bağlamak); taş+la-ş-mak (birbirini taşlamak), taş+laş-mak (taş kesilmek), ters+le-ş-mek (birbirini terslemek), ters+leş-mek (huysuzlaşmak)* gibi örnekleri sıralamıştır. Banguoğlu, ayrıca +lAn-, +lAş- ekleriyle türetilen fiillerin bir kısmının +lA- ile türetilmiş şekillerinin olmadığını ifade etmiştir.

Gencan (1979, s. 304), *Dilbilgisi* adlı eserinde ekin hem +lA-n-, hem de +lAn- şeklinin olduğunu *ev+len-mek, kir+len-mek; baş+la-n-mak, ateş+le-n-mek* gibi örneklerle belirtmiştir. Gencan, +lAş- eki ile türeyen kelimeleri de iki başlıkta ele almıştır. Birinci grupta +lAş- eki ile türeyen fiillerin +lA- ile türemiş biçimlerinin pek olmadığını ifade etmiştir: *dert-leş-mek, bir-leş-mek, güzel+leş-mek,* vb. İkinci grupta ise ekin +lA-ş- şeklinde türetildiğini belirtmiştir: *taş+la-ş-mak, pay+la-ş-mak, kucak+la-ş-mak*,..örneklerini sıralar.

Hatipoğlu (1981, s. 91), *Türkçenin Ekleri* adlı çalışmasında +lA- ekini *acı+lan-mak, ağda-lan-mak, akıl+lan-mak; ağır+laş-mak* gibi örnekleri sıralayarak ekin +lAn- ve +lAş- şekillerinden ayrı ayrı ele almıştır.

Ediskun (1999, s. 225), *Türk Dilbilgisi* adlı eserinde +lA- ekinin Türkçede çok işlek kullanıldığını ifade ettikten sonra bu ek ile türemiş kelimelere örnekler verir: *hav+la-, miyav+la-, pepe+le-*, ...gibi. Bu ekin bugün anlam farklılaşmasıyla +le(n)-, +le(ş)-, +le(t)- biçimlerinin kullanıldığı belirtir: *ev-le(n)-, can-la(n)-, iri-le(ş)-, kir-le(t)-,* gibi örnekleri sıralar.

Koç (1990, s. 101), *Yeni Dilbilgisi* adlı çalışmasında *bulut+lan-mak, duygu+lan-mak; aptal+laş-mak* gibi örnekleri vererek eki +lAn-, +lAş- olarak kabul etmiştir.

Ergin (2003, s. 180), *Türk Dilbilgisi* adlı eserinde +lAn-, +lAş- eklerinin varlığını kabul etmez. +lA- ile yapılan kimi fiillerin bu şekilleri ile kullanılmayıp ya da kullanımdan düşüp sonlarına fiilden fiil yapım eki alarak kullanıma girdiklerini belirtir. Verdiği örneklerde bu ekleri ayrı ayrı gösterir: *küf-le-n-, yak-la-ş-, dar-la-t-, vb.*

Korkmaz (2003, s. 119), *Türkiye Türkçesi Grameri* adlı eserinde Eski Türkçeden beri işlek kullanılan ve geçişli ve geçişsiz fiiller türeten +lA- ile ekin +lAn-(<+lA-n-), lAş- (<+lA-ş-) biçim birimlerini ayrı maddelerde ele almıştır.

Akalın (1999, s. 98) ise makalesinde isim ve sıfatlara +lA- eki ile geçişli fiiller meydana getirildiğini belirtir. Geçişsizlik ifadesi için +lA- isimden fiil yapım ekine –n- ve –ş- çatı eklerinin getirildiğini ekin +lAn-, +lAş- şeklinde değil, +lA-n-, +lA-ş- biçimini kabul eder.

Gürpınar, eserlerinde başta +lA-, +lAş-, +lAn-, +lAt- ekleri olmak üzere Türkçenin ek zenginliğinden istifade ederek TS'de bulunmayan fiil türünde birçok sözcük türetmiştir.

abraşlaş- (<Ar. abrâş+la-ş-): *alacalaşmak, ala tenlileşmek*

Sözcük, Arapça *abraş* sözcüğüne isimden fiil yapım +la- ile fiilden fiil yapım eki -ş-'nin getirilmesiyle türetilmiştir. TS'de kelimenin *abraşlık* biçimi de vardır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Boyanın dokunduğu cilt aksâmı koyu laciverd renk aldı*. ***Abraşlaştı***...(HS/73)

alaflan- (<Far. alav+la-n-): heveslenmek, heyecanlanmak

Farsça alav köküne +la-n- ekinin getirilmesiyle türetilen sözcük Derleme Sözlüğü'nde (DS) (DS/I, 1993, s. 185) *alaflanmak-2/I "kışkırtmak"* anlamında belirlenmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bu meramını anlatabilmek için* ***alaflanıyor*** *musun? Demek icap eder*. (İ/23)

azatla- (<Far. âzâd+la-): salıvermek

Farsça âzâd köküne +la- isimden fiil ekinin getirilmesiyle türetilen sözcük metindeki "salıvermek" anlamıyla DS'de (DS/I, 1993, s. 434) belirlenmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Evvela onu* ***azatlamalı****, nafile beklemesin…*(BK/73)

baharlan- (<Ar.behâr+la-n): baharatlanmak

DS'de (DS/II, 1993, s. 487) *baharlı* "tadında acılık bulunan" biçimi bulunan sözcüğün metindeki kullanımı Gürpınar'ın eserinde belirlenmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Etin güzelce kekiklenir,* ***baharlanırsa*** *eklolunabilir* (GY/164)

ballandırıl- (<bal+la-n-dır-ı-l): imrenilecek şekilde anlatılmak

Hiç tanımadığı bir ağızdan ***ballandırılan*** *güzelliğinin medhiyle başı dönen genç hizmetçi, yine döşek düzeltmeye başladı*. (BK/143)

çengelleştir-(<Far. çengal+le-ş-): çengel gibi kanca durumuna getirmek

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Hâcer iki elinin salavat parmaklarını* ***çengelleştirip*** *kocakarıya göstererek:* (HS/35)

çevriş- (<çevir-i-ş-): birlikte çevirme işi yapmak

Çevir- fiilinden türetilen sözcüğün TS'de *çevrik, çevrileme, çevrilemek, çevrilgen, çevrilgenlik* biçimleri bulunup Gürpınar'ın eserinde geçen *çevriş*- biçimi yoktur. Çevriş- fiili YTS'de çevril- anlamıyla mevcuttur (YTS, 1983, s. 54). Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Macun* ***çevrişenler****, pehleler üzerine çizilmiş murabbalarda beş taş oynayanlar, oraya buraya çayırlara uzanmış, gözleri hayal-i dildârını takibe dalmış sevdazedeler, çarşaflı kadınlar başalrı çiçekli kızlar, allı morlu elvan kıyafetleriyle mayısın hava ve çimenleri çinde bu tabiî levhada (not)'lar teşkil ediyorlar*. (HS/40)

doyurt- (<doy-u-r-t-): tatmin ettirmek

Perüz… Ah ne iyi kız idi bilsen! Böyle Annik gibi üç gün zampara koynunda yatarak kendine kimseyi ***doyurtmaz*** *idi…*(BK/36)

enlileş- (<en+li+le-ş-): genişlemek

TS'de *enli, enlice, enlilik* türemiş şekilleri bulunan sözcüğün *enlileş*- biçimi Gürpınar'ın eserinde belirlenmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Yakalıkların* ***enlileştiğini*** *görünce ertesi günü kulaklarının uçlarıyla temas edecek kadar enli bir yakalık diktirip takar!* (Ş/19)

fışkılaş- (<Rum. fışkı+la-ş-): bozulmak, düzensizleşmek

TS'de *fışkılama, fışkılamak, fışkılık;* DS'de (DS/5, 1993, s. 1860) *fışkılık, fışkı (I) "düzensiz, karışık"* türemiş şekilleri vardır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bir zamandan beridir muhitin fesat için **fışkılaşmış** toprağını bu arzusunun nemâsına müsait buldu.* (KV/81)

gençlen- (<Far. genç+le-n-me): gençleşmek

TS'de kelimenin *gençleşme, gençleşmek, gençleştirilme, gençleştirilmek, gençleştirme, gençleştirmek, gençlik* gibi türemiş şekilleri vardır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bu lafzen **gençlenme** o kadına kaça mâl oldu biliyor musun?* (KV/20)

gıybetle- (<Ar. gıybet+le-): dedikodu etmek

Arapça gıybet sözcüğüne +le- isimden fiil yapım eki getirilerek türetilmiştir. Sözcük, Tarama Sözlüğü'nde (YTS) ve Derleme Sözlüğü'nde (DS) tanıklanmaz. Yazar Türkçenin imkânlarından faydalanarak günümüzde et-, eyle- yardımcı fiilleriyle birleşik fiil yapısında kullanılan ifadeyi bir ek ile fiilleştirmiştir. Türkçe ve Türkçe olmayan kimi kelimeler yardımcı fiillerle birleşik fiil biçimini meydana getirebiliyorken yardımcı fiilin görevini üstlenen +lA- ve bu ekin -n-, -ş- çatı eklerini alarak genişlemiş şekilleriyle de fiil yapılabilmektedir.

Eskiden beri +lA- ekinin anlam yönünü karşılayan *kıl-, ol-, et-, eyle-* yardımcı fiilleri yabancı kelimelerin Türkçeye girmesinde kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır: *Namaz kıl-, tavaf et-, şoke ol-,* gibi. Bunların bir kısmının zamanla +lA- isimden fiil yapım ekiyle türetilen şekillerinin yan yana kullanıldığını görmekteyiz: *hasta ol-/hastalan-, tekrar et-/tekrarla-, ayar et-/ayarla-, şart kıl-/şartla-, pak eyle-/pakla-*, gibi. Banguoğlu (1995, s. 216) bu biçimbirimlerden eklerle yapılanların Türkçeye daha uygun olduğunu iddia etmiştir. Yardımcı fiilin geçişli ya da geçişsiz olma durumuna göre +lA- eki kendinden sonra -n-, -ş- çatı eklerinden birine almaktadır. *Et-, yap-* gibi geçişli yardımcı fiillerin yerine kullanıldığı zaman +lA- eki kelimeye doğrudan gelebilmekte iken *ol-* gibi geçişsiz yardımcı fiillerin yerine kullanıldığı zaman çatı eklerinden birini alarak kullanıma girer. Bu yardımcı fiillerin Türkçe kelimelerdeki kullanımı da yabancı kelimelerdeki gibidir: *güzel ol-/güzelleş-, iyi ol-/iyileş-*, vb. (Akalın, 1993, s. 96).

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Yarın Fatma hanımın evine gider, Ayşe hanımı **gıybetlersiniz**. (KV/14)*

guguruklaş- (<guguruk+la-ş-): kumruların karşılıklı, birlikte ses çıkarması

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Servilerde, çitlenbiklerde kuşlar ötüyor, birkaç bülbül zâirlik ediyor, kukular, kumrular **guguruklaşıyorlardı**.* (HS/59)

gündüzlendir- (<gün+düz+le-n-dir-): aydınlatmak, ışıtmak

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bu defa yeşilimtırak beyaz bir ziya etrafımızı ufak bir muhitte **gündüzlendirdi**.* (MKŞ/95); *Etrafımız **gündüzlendiren** aydınlık dairesinin muhitinden bize bakan esmer, tüylü bir çehre gördük.* (MKŞ/126)

gündüzlet- (<gün+düz+le-t-): aydınlatmak

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Farz ediniz ki ben gece bahçenizi* ***güzdüzleten*** *diğer bir âlemin güneşiyim*. (MKŞ/190)

hançerleş- (<Ar. hançer+le-ş-): hançer gibi olmak

TS'de kelimenin *hançerleme, hançerlemek, hançerlenme, hançerlenmek, hançerletme* gibi türemiş şekilleri mevcuttur. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Kadın, gözler lokma gibi fırlak, kaşlar gazap-nâk birer takallüsle* ***hançerleşmiş*** *ak saçlar ürpermiş, göğüs bağır derbeder bir haile cadısı korkunçluğuyla görünerek tannan kahkahalarla ahaliye haykırır:…* (Şİ/73)

haşinleştir- (<Ar. haşn+le-ş-tir-): sertleştirmek

Lakin acı, onu pek vahşi yaptı, pek ***haşinleştirdi***. (BK/407)

ihtiyarlan- (<Ar. ihtiyar+la-n-): yaşlanmak, kocamak

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Genç oldum,* ***ihtiyarlandım****, fakat çok şükür gitmedim öyle yerlere…*(HS/26)

ilhamla- (<Ar. ilham+la-): metinde "ilham vermek" anlamında gelen sözcük bugün Türkiye Türkçesinde birleşik fiil kalıplarıyla kullanılmaktadır. Sözcük ek ile geçişli fiil hâline getirilmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Şairleri* ***ilhamlayan*** *hep o güneş, hep o ay, hep o yıldızlar, bulutlar,şafaklar, fecirler…*(BK/160)

kaplanlaş- (<kaplan+la-ş-): kaplan gibi yüreklenmek

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *O miskin kadın âdeta* ***kaplanlaştı***. (BK/215)

kartlaşlan- (<kart+laş-la-n-): tazeliğini kaybetmek

Bugün standart Türkçede olmayan ancak Anadolu ağızlarında ve bazı lehçelerde çok az örnekte karşımıza çıkan -lAn- fiilden fiil yapım eki Gürpınar'ın taradığımız eserlerinde sadece bir yerde tespit edilmiştir. Gemalmaz (1995, s. 258), *Erzurum İli Ağızları* adlı çalışmasında bu ekin varlığını belirlemiştir: *ayırlan- "ayrılmak", götürlen- "götürülmek", süpürlen- "süpürülmek", yuğurlan- "yoğrulmak"* örneklerini vermiştir. Doğan (2020: 125), *Urmiye Ağzı Ses ve Biçim Bilgisi* adlı çalışmasında Urmiye ağzında iki heceli fiil tabanlarından sonra dönüşlülük ve edilgenlik bildiren -lAn- ekinin kullanıldığı ifade etmiştir: *pişirlen- "pişirilmek", gatışlan- "karışmak", yığışlan- "kaybolmak"* örneklerini vermiştir. DS'de (DS/VIII, 1993, s. 2670) kelimenin *kartalmak, kartaymak, kartımak* şekilleri vardır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Benim adım Şefika… Babamınki Tayyar… Karaca üzümün* ***kartlaşlanmamışçası***. (GY/62)

kavislendir- (<Ar. kavs+le-n-dir-): kavis biçimine getirmek, yay biçiminde eğmek

TS'de kavis kökünden türetilmiş *kavislenme, kavislen-*, *kavisli* biçimleri bulunan sözcüğün Gürpınar'ın eserinde geçen *kavislendir*-biçimi sözlükte yoktur. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: İffet münfailane bir tavırla o güzel kaşlarını ***kavislendirerek***:…(İ/41); *Fino beni görünce kuyruğunu* ***kavislendirerek*** *bir vaz'-ı hasmâne ile havlaya havlaya beyaz dişlerini gösterdi* (GY/38)

kekiklen- (<kekik+le-n-): üstüne kekik ekilmek, kekikleme işi yapılmak

Gürpınar'ın +le-n- ekiyle türettiği sözcüklerden biridir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Etin güzelce **kekiklenir**, baharlanırsa eklolunabilir.* (GY/164)

kemkümle- (<kem küm+le-): anlaşılmaz, birbirini tutmaz sözler söylemek

TS'de *kem küm* ve *kem küm etmek;* YTS'de (1983: 133) *kem kül itmek* biçimleri bulunan sözcüğün +le- eki ile türetilmiş şekli Gürpınar'ın eserinde belirlenmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bu vakit oradaki mevcudiyetimizin sebebini muvazzıh hemen bir şey söylemek lazımdı. Bir ki **kemkümledim**.* (MKŞ/127)

kesişil- (<kes-i-ş-i-l-): anlaşılmak

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Onun **kesişilen** miktardaki hissesini avucuna sıkıştırarakkendininkini göz bağcı süratiyle serviyet'ine yerleştirir, arabaya girer*. (BK/115)

kıvılcımla- (<kıg-ı-l-cım+la-): hareketlendirmek

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Beyoğlu'ndan Üsküdar'ı aşarak, Erenköyü'nün bazı köşe bucağını **kıvılcımladı***. (BK/410)

kirazlaş- (<kiraz+la-ş-): kiraz gibi kızarmak

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Çok çehrelerde gözlerin tahvilleri arttı, yanaklar kızardı, dudaklar **kirazlaştı***. (BK/75)

korkunçlan- (<kork-u-nç+la-n-): korkunçlaşmak, korkunç hâle gelmek

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Gecenin sükûtu içinde Panter'in büsbütün **korkunçlanan** tok, kalın sesi tannan bir kampana gibi uzaklarda kesik kesik çalkanıyordu*. (MKŞ/89)

kozmetikle- (<Yun. kozmetik+le-): koku sürünmek

Yunanca kozmetik sözcüğü +le- eki ile fiilleştirilmiştir. TS'de *kozmetikli, kozmetiksiz* türemiş biçimleri bulunan sözcük sadece Gürpınar'ın eserinde tanıklanmıştır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Benim merhum da bıyıklarını boyar, tarar, **kozmetiklerdi**…*(KV/24)

kubbelendir- (<Ar. kubbe+le-n-dir-): büyütmek

TS'de kubbe kökünden türetilmiş *kubbeli kubbesiz* biçimleri bulunan sözcüğün Gürpınar'ın eserinde geçen biçimi yoktur. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: Bu sefil aileye dair verdiğim muhtasar malumatı sen zihninde kim bilir ne kadar büyütüp ***kubbelendirmişsindir***. (İ/27)

kürekle- (<küre-k+le-): kürekle toplamak, yığmak

DS'de ve YTS'de geçmeyen sözcük Gürpınar'ın eserinde tanıklanmıştır. DS'de (DS/VIII, 1993, s. 3044) kelimenin aynı kökten türetilen *küremle- (<küre-m+le-) "toparlamak, yığın yapmak"* şekli tespit

edilmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Kömürleri bir tarafa **kürekledi**, bulduğu paslı bir kazma ile yeri kazdı*. (Şİ/65)

lavantala- (<İt. lavanta+la-): lavanta kokusu sürmek

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Hep o lakırdıları, yedi defa sıcak su, sabunla yıkayıp **lavantaladıktan** sonra söyleyeceğim*. (BK/331)

meyillendir- (<Ar.meyl+le-n-dir-): yönlendirmek

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Otomobilin lastik gırtlağı şoförün parmakları altında iki üç defa anırdıktan sonra araba, râkiplerini hafifçe sağa sola **meyillendirerek** küçük bir rüzgâr içinde yollanır*. (BK/110)

mıncıklat- (<mıncık+la-t-): elletmek

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Jurnal tabirince "fâhişe-i merkûmenin, genç yaverin kırıp geçirici ateşli aguşunda, vücudunu alabildiğine **mıncıklattıktan** sonra"kendi hâlsiz, yumuşak koynuna girmesi büyük bir cürüm teşkil edebilir miydi?* (BK/134)

mübarekle- (<Ar. mübarek+le-): kutsamak, hürmet göstermek

Standart Türkçede et-, *eyle-, kıl-*, ol- yardımcı fiilleriyle kullanılan sözcük tabanının ekle fiil hâline getirilmiş biçimi Gürpınar'ın eserinde tanıklanmaktadır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir*: Bu suretle tecehhüzle **mübarekledikten** sonra hangi şeytanın haddine düşmüş ki onun yanına yaklaşabilmek*. (Şİ/58)

nezaketsizlen- (<Ar. nezaket+siz+le-n-): kabalaşmak, çirkinleşmek

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Hitaplar daha **nezaketsizlendi***. (BK/72)

perişanlaş- (<Far. perişan+la-ş-): bozulmak, dağılmak

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Nükhet Feyyaz'ın sırma saçları, zihni gibi **perişanlaşarak** yüzüne saçılıyor*, (BK/162)

püflet- (<püf+le-t-): ateşi söndürmek için üflemek

TS'de püfleme, püflemek biçimleri bulunan sözcüğün -t- çatı eki alarak genişlemiş şekli yoktur. +lA- eki kimi zaman tek heceli yansımalara gelerek yansılama fiilleri yapar (Banguoğlu, 1995, s. 214). Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Çocuk kibriti **püfletti***. (MKŞ/126)

rahatlandır- (<Ar. rahat+la-n-dır-): rahat ettirmek, rahatlatmak

Türkiye Türkçesinde daha çok et-, eyle-, kıl-, ol- yardımcı fiilleriyle kullanılan sözcük tabanının +landır- ekleriyle fiil hâline getirilmiş biçimi Gürpınar'ın eserinde tanıklanmıştır: *Beyoğlu kerhanelerinin yaylı karyolalarında mı **rahatlandırıyorsun***? (BK/45)

refahlandır- (<Ar. refah+la-n-dır-): rahat ettirmek

Türkiye Türkçesinde daha çok et-, eyle-, kıl-, ol- yardımcı fiilleriyle kullanılan sözcük tabanının +landır- ekleriyle fiil hâline getirilmiş biçimi Gürpınar'ın eserinde tanıklanmıştır: *Bugün ilmi, fenni ve her türlü keşif ve ihtiralarıyla insaniyeti biraz daha yükselten,* ***refahlandıran*** *dehaların mehdi olan Avrupa, Amerika medeniyet ve terakki dünyalarının kadınlarına kadınlarımızı benzetmekten niçin korkuyoruz?* (BK/158)

rezillen- (<Ar. rezil+le-n-): rezil olmak, rezil duruma gelmek

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Hele şükür çok* ***rezillenmeden*** *def olup gitti.* (Şİ/62); *Rezalet repertuvarını kesecek misin, yoksa ben de tam tertip****rezilleneyim*** *mi?* (BK/373)

sıkla- (<sıg+la-): inlemek, bağırmak

TRS ve DS'de metindeki anlamıyla tanıklanmıştır. *İnleye sıklaya* ikilemesinde geçen sözcük TRS'de (TRS/V, 1995: 3412) *ağlamak, sızlamak* anlamlarında geçmiştir: *Tanrı düşmanları kapısına gider, düşer, ağlar,* ***sıklar****, nesneciğim yoktur der* (Müz. XV, 314). DS'de (DS/X, 1993, s. 3606) *çok ağlamak* anlamında sadece bir yerde kullanıldığı belirlenmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Vapur inleye* ***sıklaya*** *böyle mudhikesiyle faciasıyla sinesinde taşıdığı izdihamı Kınalı açıklarına getirdi.* (KV/57)

sızılda- (<sızıl+da-): mızırdanmak, söylenmek

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Medhaldeki karılar* ***sızıldamaya*** *başladılar…* (BK/101)

tahminle- (<Ar. tahmin+le-): tahmin etmek

YTS, DS, ve TS'de geçmeyen sözcüğün +la- ile fiilleştirilmiş biçimi sadece Gürpınar'da belirlenmiştir. Bugün Türkiye Türkçesinde et- yardımcı fiili ile kullanımı yaygındır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Hüsniye, merdivenden üst kata çıkılınca, balkonlu odanın ne tarafa düşeceğini güzelce* ***tahminledikten*** *sonra pencereden çekildi.* (BK/144)

taravetlen- (<Ar. taravet+le-n-): canlanmak

YTS ve DS'de geçmeyen sözcüğün taravetlen- biçimi Gürpınar'ın eserlerinde tespit edilmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Belki kuşlar taşımış. Daima şebnemlerden, yağmurlardan* ***taravetleniyor****.* (HS/38)

teklifsizlen- (teklif+siz+le-n-): birbirine karşı rahat davranmak

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Sema Hanım'la Muhlis Bey, biraz daha* ***teklifsizlendiler****.* (BK/338)

telvele- (<telve+le-): kahve rengine boyamak

Ben böyle soytarı gibi yüzümü gözümü ***telvelemesem*** *hâlim yaman olur…* (BK/49)

temkînleş- (<Ar. temkin+le-ş-): oynaşmak

TS'de *temkin, temkinli, temkinlice, temkinlilik, temkinsiz, temkinsizlik* biçimleri bulunan sözcüğün metinde geçen temkinleş- biçimi sadece Gürpınar'ın serinde belirlenmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *-Haydi git mezarlıkta zamparaların bekliyor…*

-Haydi git gelinin tonoz altında ***temkînleşiyor***. (HS/47)

terbiyesizlen- (<terbiye+siz+le-n-): terbiyesizleşmek

TS'de *terbiyesizleş-* biçimi kullanılan sözcüğün Gürpınar'ın eserinde geçen *terbiyesizlen-* biçimi yoktur. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir *Haydi* ***terbiyesizlenme****… Getir lokumları…*(BK/46)

tılala- (<Ar. tıla+la-): kremlemek

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bu yılan dilli mahluk, tıynetinin bütün zehirlerini saçtıktan sonra memelerinin uçlarına kadar türlü kremlerle tılaladığı vücudunu, ince ipek örtüsüyle güya setrederek çıktı gitti*. (BK/326)

tombullan- (<tombul+la-n-): tombul hâle gelmek, şişmanlamak

TS'de *tombullaşma, tombullaşmak* biçimleri bulunan sözcüğün Gürpınar'ın eserinde geçen *tombullan-* biçimi yoktur. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Şimdilik vücudun pek semiz değil. Onları imrendirecek kadar* ***tombullanmamaya*** *dikkat et*. (GY/83)

umurla- (<Ar. umur+la-): önem vermek

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Beyefendi genç, güzel, yanaklarından kan damlayan, karısını hiç* ***umurlamayan****, zevk ve sefasından başka şeylere metelik vermeyen, bütün telezzüzlerini hanesi haricinde, ailesinden uzaklarda arayan hayırsız bir koca…* (BK/96)

ümitsizlen- (<Far. umîd+siz+le-n-): umudunu yitirmek

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Andelip Hanım* ***ümitsizlenmekten*** *mütevellit ufak bir çarpıntı ile: -İmam efendi niye durdunuz*? (KV/19)

veballen- (<Ar. vebâl+le-n-): manevi sorumluluk yüklenmek

Veballen- sözcüğü yazarın dili nasıl bir kıvraklıkla ve pratiklikle kullandığına güzel bir örnektir. *Vebal altında kalmak* "manevi sorumluluk yükleklenmek" deyiminin vermek istediği mesaj vebal sözcüğüne getirilen +len- ekiyle sağlanmıştır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *-Yemin etme* ***veballenürsün***. (KV/48)

vızvızlan- (<vızvız+la-n-): sızlanmak

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Kâmile, lokantaya gidip tatlı yemek için vızvızlanan çocukları azarladıktan sonra* (BK/94)

yalatıl- (<yala-t-ı-l-): emdirilmek

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Kerrâtla badana üstüne badana sürülen kağşamış pürtüklenmiş bir duvar gibi senelerle düzgün süngerine **yalatılmış** olan o simadaki katmerlerin arasında ateşli bir hayat-ı sefihanenin bütün metaibi gizlenmiş, bütün fazail-i nisvaniyenin yine o süngerle o çehreden silinmişolduğunu gördüm.* (İ/144)

yatıştırıl- (<yat-ı-ş-tır-ı-l-): düzleştirilmek

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Mansur Efendi, şimdi birden meseleye intikal ile kadının yaşlılığından ziyade, sefaletten yıpranmış; hafif düzgünle tamire uğraşılmış esmer zayıf yüzüne; bütün bereleri, pürüzleri ütü ile **yatıştırılmış** soluk pelerinine bu defa dikkatle baktıktan sonra içinden kendi kendine…* (BK/67)

yıldırımla- (<yıld-ır-ı-m+la-): (yıldırım) çarpmak

İlginç sözcüklerden biridir. Bugün et-, eyle-, kıl-, ol- yardımcı fiilleriyle birleşik fiil yapısında kullanılmayıp *yıldırım çarp-* şeklinde kullanılan ifadenin ek ile fiil hâline getirilmiş biçimidir. YTS'de ve DS'de geçmeyen yıldırımla- sözcüğü Gürpınar'ın eserinde tanıklanmıştır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Niçin nüzulün **yıldırımladığı** uzuvlar işlemiyor*. (MKŞ/174)

yürüş- (<yürü-ş-): birlikte yürümek

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Haham papaz ikisi beraber **yürüşsünler***. (KV/75)

zıvla- (<zıv+la-): sıvışmak, kaçmak

kaçmak anlamındaki *zıv* kökünden türetilmiş yansıma sözcüktür. DS'de (DS/XI, 1993: 4382) *zıvla-* metindeki *kaçınmak, sıvışmak* anlamıyla mevcuttur. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: Şimdi de tımarhaneden deliler ***zıvlıyorlar***. Aramızda salma geziyorlar. (Şİ/66)

1.2. İsim ve İsim Soylu Sözcükler

amelli (<Ar. amel+li): ishalli

İshal anlamıyla Anadolu ağızlarında kullanılan amel sözcüğü bugün daha çok yardımcı fiillerle *amel olmak, amel etmek* gibi birleşik fiil yapısında görülür. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Çünkü kucaklarındaki **amelli** çocukların sızıntıları, ince ince iniltileri hâlâ dinmemişti*. (BK/139)

âşıkdaşlık (<âşık+daş+lık): Metinde *sevgililik, sevgili olma durumu* anlamında kullanılan sözcük Arapça âşık sözcüğüne Türkçe *eşlik, ortaklık, bağlılık* ifade eden +daş isimden isim yapım eki ile +lık isimden isim yapım ekinin getirilmesiyle türetilmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: -*Vay melun vay… Benim ağzımdan sana **âşıkdaşlık** ediyor ha?* (GY 115)

aşınmışlık (<aş-ı-n-mış+lık): eskimişlik, yıpranmışlık

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Muharebe müddetinden beri üstünü başını **aşınmışlığa** rağmen oldukça temiz tutabilmesindeki mahareti cidden bir mucizedir*. (KV/82)

berbatlık (<Far. berbat+lık): kötü vaziyet, durum

Kadın, hanımefendinin şoför ile olan kavgasını kısa kestirmeye uğraştıktan sonra, çocukları etekleriyle, çarşaflarıyla sarıp sarmalayarak mümkün mertebe ***berbatlıklarını*** *kapattı*. (BK/139)

boşayış (<boş+a-y-ış): boşama işi

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Marpuççu Abdullah yine karıyı bıraktı. Bu üçüncü boşayış* (İ/51)

bürüncük (<bür-ü-n-cek**)**: ham ipekten dokunmuş bez

İlk defa Kaşgarlı Mahmud'un Divânu Lugâti't-Türk (DLT) adlı eserinde *bürünçük* şeklinde tanıklanan kelime tarihi lehçelerde yaygın olarak *yaşmak, kadın başörtüsü* anlamlarında kullanılmıştır (Ercilasun, 2014, s. 607, Arslan Erol, 2018, s. 228). YTS'de (1983, s. 43) sözcük bürüncek *başörtüsü çarşaf, bürümcek* şeklinde tanımlanmıştır: ***Bürüncekleriñ*** endirsünler, yüzleri ve elleri göründüğü günâh olmaz (TRS/I, 1995, s. 743). Bür- (Gülensoy/I, 2007, s. 196; Tietze, 2002, s. 407) fiilinden gelişen kelimenin Anadolu ağızlarında *başörtüsü, çarşaf, atkı* anlamlarında *bürgü (I), birük, börge, börk-8, börüde, börük (I), burgu (I), bünnük, bürde, bürğü-1-2-3-4, bürk-1, bürkü (I)-1-2-3, bürme (I)-1-2, bürnük, bürü (I)-1-2, bürüğü, bürük (I)-1-2-3-5, bürüklük (I), bürümbe, bürünceh, bürümcek (I)-2-3, bürünceyh-2, bürünçek, bürünecek, bürüngeç-1-2, bürüntü-1* formlarında geniş bir coğrafyada kullanıldığı tespit edilmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Tabutun üzerinden* ***bürüncükleri****, şalları, Kâbe örtülerini alarak insanları oraya kadar takip eden ziynetlerden ölüyü tecrit ettiler*. (HS/60)

çalık (<çal-ı-k): zayıf, güçsüz

DS'de (DS/III, 1993, s. 1054) çalık (XVII)-2 *sızka, kuvvetsiz* anlamında belirlenmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Fenerin neşesiz,* ***çalık*** *ışığı altında birbirimize bakarak sustuk*. (MKŞ/40)

çarpadak (<çarp+adak): aniden, birden bire

Anadolu ağızlarında da *aniden, birden bire* anlamlarıyla kullanılan sözcüğün ilk ünsüzün ötümlüleşerek /c/'li biçimde *carp, carhadah, carkıdak, carpadak, carpadan, cartadak, cirp, cirpeden, cirpiden* kullanıldığı tespit edilmiştir (DS/IV, 1993, s. 863). Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Ben böyle suale* ***çarpadak*** *cevap veremem…* (BK/108)

dayamacılık (<daya-ma+cı+lık): toplu yerlerde sıkışıklıktan faydalanıp sürtünerek yankesicilik yapma işi

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bu ameliyeye pratikler hâşâ min huzur "****dayamacılık****" tabir ediyorlar. Istılah yankesiciliğe aittir*. (MKŞ/17)

düellomsu (<İt. düello+msu): çatışmaya benzer

İtalyanca düello sözcüğüne *benzerlik, gibilik* anlamı katan +msı eki getirilerek türetilen biçim TS'de yoktur. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bu kadın cemaatin vâize meftûniyeti, cami havlularında, rakîbeler arasında saç saça baş başa birkaç defa* ***düellomsu*** *hengâmeler vukuunu intaç etmişti*. (KV/12)

eldivenlik (<eldiven+lik): eldiven

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Ayağıma beyaz iskarpinler, menekşe renginde ipekli çoraplar, birkaç renginden yarım düzine* ***eldivenlik****, o çarşafla mütenasip beyaz pek danteladan bir şemsiye, markalı ipek mendiller…*(İ/163)

encik: beş altı yaşına kadar olan çocuk

Eren (1999, s. 136), encik'i *enik "köpek yavrusu"* ile ilişkilendirir ve bu sözcüğün Anadolu ağızlarında *encik* biçiminin olduğunu ifade ederek kökenini Orta Türkçede *yeni- "doğurmak"* fiilinden getirir. Kaşgarlı Mahmud'un yeni- fiilini "yalnız kadın için" doğurmak" anlamında kullandığına dikkat çeker. Sevortyan, Kaşgarlı Mahmud'un ifade ettiği gibi yeni- fiilinin *sadece kadın için doğurmak* anlamı göz önüne alındığında *enik/enük* biçiminin *çocuk* anlamında olması gerektiğini savunur. (DS'de (DS/5, 1993, s. 1744) *encek, encik "küçük çocuk"* anlamında verilen sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Dolma tenceresi başında, bir bohça ile sırtına bağlı, bir beyazdan kazanılmış sütlü kahve renkli* ***enciği*** *semer gibi arkasında, Afrika'nın en içerilerinde mensup olduğu memleketin edâsını gösterir bir yürüyüşle sokaklarda dolaşır*. (KV/41)

fingirti (<fing+ir-ti): cilveli ve oynak davranış

Sözcük metindeki anlamıyla DS'de de tespit edilmiştir (DS/V, 1993, s.1867). Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Belki içlerinde, bu gibi davetlere çapkınlık karışa cağını; gençliğin, güzelliğin,* ***fingirtinin*** *para edeceğini hissedenler de vardır*.(BK/74)

guguk: oyun, hile

*S*özcük metinde argo *oyun, hile* anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Ben bu işte bir* ***guguk*** *görüyorum*. (BK/84)

görüşüş (<gör-ü-ş-üş): görme

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Fakat öbür* ***görüşüşlerimde*** *fikrini anlayabileceğimi memul ediyorum…*(BK/287)

hamamsızlık (<Ar. hamam+sız+lık): banyo yapmama durumu, kirlilik

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bütün susuzlukların, sabunsuzlukların,* ***hamamsızlıkların*** *kerahetini örten bir iki tutam lavanta, kolonya değil mi?* (BK/354)

huzurluk (<Ar. huzur+luk): kat, makam, ön

Sözcük *balkon* anlamıyla DS'de geçmektedir (DS/VI, 1993, s.2447). Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Biçare karı, mahkemenin* ***huzurluğunda*** *bıngır bıngır bağırır ki…* (BK/40)

ırzlı ırzsız (<Ar. ırz+lı ırz+sız): arlı arsız, iffetli iffetsiz

Bugün Türkiye Türkçesinde aynı anlamda yine Arapça kökten türetilen *arlı arsız* biçimi kullanılmaktadır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: ***Irzlısı ırzsızı****, hepsi burayakoştu*. (BK/99)

iktidarsızlık (<iktidar+sız+lık): beceriksizlik, yetersizlik

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: ***İktidarsızlığımla*** *mütenasip bir iş bulabilirim, dedim, geldim…* (BK/81)

irfanlıkça (<Ar. İrfan+lık+ça): kültürlülük, bilgelik bakımından

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Ben bir hizmetçi kadınım. Bu kadar ince lakırdılardan anlamam.* ***İrfanlıkça*** *sen kendi kıratında bir peri bul da onu sev*.(GY/135)

kaçan (<kaç+an): her ne zaman, ne zaman ki

DS'de (DS/VIII, 1993, s. 2586) kaçan (V) *ne zaman, ne vakit*; YTS'de (1983, s. 121) kaçan (~haçan) kelimesi *ne zaman, ne zaman ki, her ne zaman, nasıl, ne suretle* anlamlarıyla kullanılmıştır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Balık bir süt deryasında yüzer.* ***Kaçan*** *ki bir avratla bir er kişi harama uçkur çözer…*(KV/46)

kıçlık (<kıç+lık): kıyafetin kıç üzerine gelen kısmı

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Zaten iri bulunan kıçının üzerine bir o kadar daha* ***kıçlık*** *ilavesiyle balona döndü.* (Ş/29)

kınamsık (<kına-msı-k): her şeye kusur bulan, ayıplayan

DS'de *kınamsık (I) "ayıplayan"* anlamıyla geçen sözcük metindeki anlamıyla örtüşmektedir (DS/VIII, 1993, s. 2805). Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *O kokona kıyafetli* ***kınamsık*** *kız ne yapıyor?* (İ/50)

kırmızılık (<Ar. kırmızı+lık): Kadınların süslenmede kullandıkları kozmetik ürünü

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bir erkek pudra, düzgün, allık,* ***kırmızılık*** *gibi zenâna mahsus olan vesait-i tezyîniyeyi istimâlde kadınları geçer ise onun ahlakından şüphe edilebilir*. (Ş/18)

kıvılcımlandırıcı (<kıv+ıl+cım+la-n-dır-ıcı): kıvılcımlandırma işi yapan

TS'de *kıvılcım, kıvılcımlanma, kıvılcımlanmak, kıvılcımlı, kıvılcımsız* biçimleri bulunan sözcüğün Gürpınar'da geçen *kıvılcımlandırıcı* şekli sözlükte yoktur. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: Karaca üzümün kartlaşlanmamışcası. Ocak ***kıvılcımlandırıcılardan*** mısın, kapı gıcırdatıcılardan mısın? (GY/62)

küllüm: yalan

DS'de (DS/VIII, 1993, s. 3031) *miskin, dağınık, pasaklı* anlamlarında tespit edilen sözcük metinde "yalancı" anlamıyla kullanılmıştır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Delikanlı, bana iyi dikkat et…Bak, ben kaç yaşındayım. Böyle* ***küllümleri*** *yutar mıyım?* (MKŞ/131)

küllümcü (<küllüm+cü): yalancı

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *"Affedersin baba, biz **küllümcü** değiliz. Küllüm nasıl yutulur, nasıl yutturulur, bunu da bilmeyiz.* (MKŞ/131)

mâbadlı (<Ar. mabad+lı): Sonraya sarkacak biçimde

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: Fakat bu kıssaları bir vaazda itmâm etmez. *Hep **mâbadlı** bırakır.* (KV/13)

mübalatsızlık (<Ar. mübalat+sız+lık): düşüncesizlik, vurdumduymazlık

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Aileleri iffetsizlikle, namus hususunda **mübalatsızlıkla** mı itham edeceğiz?* (BK/158)

nazlaç (<naz+lı+aş): mec. tatlı, narin

Bir tür tatlı (DS/IX, 1993, s. 3242) adı olan nazlaş sözcüğünden geliştiğini düşündüğümüz sözcük metinde *mecazen tatlı, narin* anlamında tespit edilmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Mor yeldirmeli karı bana musallat olana hitaben dedi ki: "şimdi o **nazlaç** hanımı bırak. Şu oğlanı yakala*...(İ/142)

odadaş (<oda+daş): aynı odayı paylaşan, oda arkadaşı

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bir kere birbirine bu kadar yaklaştıktan sonra, hane halkına hiç sezdirmeksizin nihayet **odadaş** ve yataktaş dahi olabilmişlerdi.* (Ş/75)

odalıklık (<oda+lık+lık): cariyelik

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Ben buraya hizmetçiliğe mi geldim, perilere **odalıklığa** mı?* (GY/147)

övür (<öğür<ögür<ök-ür): birbirine alışma, alışkın

Kelime *yığmak, biriktirmek* anlamındaki ök- fiilinden türemiştir (Gülensoy/II, 2007, s. 654). TRS'de (TRS/V, 1996, s. 3066-3068) *eş, birbirine alışmış olan* anlamında *ögür* ve aynı kökten türeyen *öğürlük, öğürsek; öğür olmak* biçimleri vardır.

Tavar öğürün kuş cinsin koyup

Eğer ayrılırsa yabana kayıp

Ya kurda tuş olur u karnın deşer

Ya uğrar doğan kursağına düşer (Süh. XIV. 220) (TRS/V, 1996, s. 3067).

DS'de (DS/9, 1993, s. 3321) kelimenin *arkadaş, dost, eş* anlamında *öğür(II), övür (I), öyür (I)* formları vardır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Ben onun huyunu, hulkunu aldıydım. Birbirimize alıştık. Övür olduk.* (Şİ/28)

pamukluk (<pamuk+luk): pamuk gibi beyaz tenlilik

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Ben buraya sizin gibi beyazlığımı, pamukluğumu teşhire gelmedim*. (BK/70)

revaçlı (<Ar. revaç+lı): değerli, kıymetli

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bu geçmiş ömrümün **revaçlı** zamanları yirmi senenin remâdıyla örtülmüş ise de hâlâ her şey dünkü gibi hatırındadır*. (HS/15)

ruganlı (<Far. Revgan+lı): derili

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *-Bu yaz için beyaz ve **ruganlı** iki iskarpinle bir glase potin, kumaşlarını biçimlerini kendim tayin etmek üzere biri hafif öteki ağır iki Şamlı'ya çarşaflık için pahalı taftalar gelmiş*. (KV/64)

sabunsuzluk (<sabun+suz+luk): sabunsuz olma durumu, kirlilik

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bütün susuzlukların, **sabunsuzlukların**, hamamsızlıkların kerahetini örten bir iki tutam lavanta, kolonya değil mi?* (BK/354)

savaklı (<sav-ak+lı): oluklu

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Körpe zenci, kırmızı (saten) ceketini giymiş, aynı renkte kurdeleden kıvırcık saçlarının üzerine geniş geniş bir fiyonga kondurmuş, sahte yakut küpelerini iki yana sallandırmış, **savaklı** bileziklerini kollarına geçirmiş*. (KV/28)

sofalık (<Ar. suffe+lık): evlerde hol işlerini gören hizmetli

*Çifte çifte menkûhalarından, odalıklarından, **sofalıklarından** başka, ayrı dinden metresleri de olurdu*. (BK/129)

sonturlu (<sontur+lu): kaba

DS'de (DS/X, 1993, s. 3664) *1. Gürültülü, patırtılı 2. Kaba* anlamlarında *sontur* kelimesi belirlenmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *-Hay Allah'a sığındım. Cinlerin en azgınına en **sonturlusuna** uğramış*. (GY/146); *-Dün akşam perilerin **sonturlusuna** uğramış. Maazallah, bir Hindî imiş*. (GY/149)

soyundurucu (<soy-u-n-dur-ucu): soyunma işini yaptıran

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Senin donunu dadın mı bağlar, lalan mı? Hakikaten bu tuvalet senin kendi başına yapabileceğin kolay bir şey değil, sana bir giydirici, **soyundurucu** lazım, çok masraflı hayat…*(GY/169)

suikastli (<Ar. suikast+li): kötü niyetli

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Çünkü bu bir düşman ola idi gecenin zulmetleri içinde, iki hafta süren **suikastlı** dolaşmaları esnasında elbette eser-i hıyânetini gösterirdi*. (BK/277)

süzüklük (<süz-ü-k+lük): süzgünlük

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Malik Tayyar, hafif bir düşünce* ***süzüklüğüyle****:* (BK/57)

şakalık (<şaka+lık): şaka yapma durumu

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Ah aman, zevzekliği bir yana bırak şimdi.* ***Şakalığa*** *vaktim yok.* (BK/38)

şarkadak: (<şark+adak): birdenbire, aniden

+AdAk (<+da-k) eki yansıma sözcük köklerine +da- isimden fiil ve -k fiilden sıfat türetme ekinin birleşiminden oluşmuş bir ektir. Sonu çift ünsüzle biten kelimelere gelerek hareket tarzını bildiren zarflar türetir (Korkmaz, 2009: 34).

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bu habâseti irtikâp eden herif eğer beyaz bir erkekse hakikat tebeyyün ettiği günü o midesizin* ***şarkadak*** *suratına tüküreceğim*. (KV/30)

şebnemli (<Far. şebnem+li): çiyli

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Taze günün* ***şebnemli*** *serinliği yüzüne çarptı*. (BK/284)

şıpbıdık (<şıbıdık): terlik

DS'de (DS/X, 1993, s. 3770) *şıpbıdık* sözcüğünün *terlik* anlamında *şıpıdık, şıbbak, şıpıdık, şıpbak pabuç, şıpıtık (I), şıppık pabuç, şıpşık, şıpşıp-1, şıpşıpı, şibbidi, şibidik (I), şibildek, şibit (II)* biçimleri tespit edilmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *O aralık kaşlı gözlü, akça fakat pakça değil, genç irisi kirli bir kız, tarazlanmış tuzlu güvey yeldirmesini rüzgâr savurdukça mevzun, dolgun, beyaz baldırlarını göstererek, çıplak kuvvetli topuklarının altında "****şıpbıdık****"larının ökçelerini ezerek alı al moru mor bir telaşla geliyordu.* (HS/27)

taravetsizlik (<Ar. taravet+siz+lik): cansızlık, yorgunluk

TS'de taravet kökünden türetilen *taravetli* biçimi bulunan sözcüğün Gürpınar'ın eserinde geçen *taravetsizlik* biçimi yoktur. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Şu otuzun* ***taravetsizliği*** *ağırlığı üzerinden gitsin*. (KV/22)

tağuzluk (<tağuz+luk): bodur ve şişkin olma durumu

Tağuzluk kelimesi DLT'de *taguzmak/takuzmak "tıknaz (adam)"* anlamında geçen Türkçe bir kelimeden türetilmiştir (Ercilasun, 2014, s. 847-848).

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Gayet sıkı doldurulmuş bir yün yastık* ***tağuzluğundaki*** *Arab'ın vücuduna sarıldığı anı düşündü.* (KV/31)

taylasanlı (<Ar. taylasan+lı): Sarığın omza doğru uzatılan uçlu kısmı.

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Tonosvarî geniş tablalı narçiçeği fes üzerine sarılmış* ***taylasanlı*** *tuti başlı sarık, eflatun ipekli mintan, turuncu gezi kürk kabı, açık barudî biniş…* (KV/12)

tekmeleyiş (<tekme+le-y-iş): itme, sevk etme

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Şimdi beni intihara doğru, olanca şiddetinizle* ***tekmeleyişinize*** *cevap vereceğim* (BK/385)

ucundan (<uç+u+n+dan): yüzünden, sebebinden

Sözcük Eski Türkçede *uç "sebep"* anlamına gelen sözcükten türetilmiştir. DS (DS/XI, 1993, s. 4020) ve TRS'de (TRS/VI, 1996, s. 3882) *için, sebepten, -den dolayı, yüzünden* anlamlarında belirlenmiştir. *Koyun* ***ucundan*** *bayudu* (Fütuh. XIV. 262); *İşbu haller hep senin* ***ucundandır*** (Anter. XIV. 134). Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Ve hâlâ da derim lafımdan dönmem bunun* ***ucundan*** *bir mecidiye bahis koyduk*. (Ş/36)

usullucak (<usul+ca+cık): usulcacık, yavaşça

Usullu isim tabanına +CAK küçültme ifade eden isimden isim yapım ekiyle türetilmiştir. +CAK eki fonksiyon bakımından +CIK/+CUK eki ile aynıdır. TS'de kelimenin *usulcacık* biçimi vardır.

DS'de (DS/XI, 1993, s. 4044) kelimenin *usulcacık, uscanam, usulcacım, usullacık* biçimleri vardır. Kelimenin metinde geçtiği şekli ağızlarda Niğde-Bor'da tespit edilmiştir.

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Nihayet* ***usullucak*** *Cevat'ın omuzuna dokunarak pek hafif mırıltılarla:…* (KV/69)

yamrılık (<yam-ur-ı+lık): eğrilik, yamukluk

TS'de *yamrulma, yamrulmak* ve *yamru yumru* ikilemesinde geçen biçimleri vardır. Sözcüğün DS'de müstakil olarak aynı kökten türediği anlaşılan *yamrı, yampiri-2, yamrılmak, yamulmak, yampuru, yamperi-2, yampırı, yampirik, yanpıri, yanfiri-2, yanpuri, yempür* formları ile *yamrı yumru yamrı yümrü, yamru yumru, yamru yümrü, yamuh yumuh, yamur yumur* ikilemele biçimleri belirlenmiştir (DS/XI, 1993, s. 4157). Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Rayların* ***yamrılığından*** *yumruluğundan araba güya müstevi bir firaş-ı hadid üzerinden değil, bozuk bir kaldırımdan gidiyormuş gibi vücutlarımız sarsıntılar zangırtılar içinde kaldığı sırada ben doktora dedim ki:…* (İ/24)

yapraklık (<yaprak+lık): sayfalık

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *"Vazife-i İnsaniye" unvanıyla gayet saçma sapan otuz kırk* ***yapraklık*** *bir eser yazdı*. (KV/44)

yataktaş (<yat-ak+taş): yatak arkadaşı, aynı yatağı paylaşan

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bir kere birbirine bu kadar yaklaştıktan sonra, hane halkına hiç sezdirmeksizin nihayet odadaş ve* ***yataktaş*** *dahi olabilmişlerdi*. (Ş/75)

yorgunluklu (<yor-gun+luk+lu): yorucu, yorgunluk veren, zahmetli

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Pek* ***yorgunluklu*** *bir oyun olmasa diye endişeye düştüm*. (GY/122)

zemmâmlık (<zemmâm+lık): dedikoduculuk

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Şeyh Efendi **zemmâmlık** ve gıybet aleyhinde nasihate girişerek:* (KV/14)

ziyanlı (<Far. ziyan+lı): zararlı

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Arnavut şimdi bu **ziyanlı** iadeye sevinsin mi, yerinsin mi?* (MKŞ/70)

zümrütlük (<Ar. zumurrud+lük): zümrüt yeşilliği

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bu şehir semasının firuzesindeki fikirleri göklere çeken bu cazibe, çimenlerinin **zümrütlüğündeki** bu efsun, harabelerindeki bu belağat, halkındaki bu safvet nedir?* (HS/41)

1.3. Kalıp İfadeler

Burada TS'de bulunmayan çeşitli şekillerde anlamsal olarak kalıplaşmış birleşik isimler (belirtisiz isim tamlamaları, sıfat tamlamaları), birleşik fiiller, ikilemeler ve deyimler verilmiştir.

ahiret evi: kabir, mezar

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Mezarda beytutetime bir alamet olmak üzere kanlı çamaşırı **ahiret evine** bıraktım.* (MKŞ/188)

fena hayvan: domuz

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: ***Fena hayvanın** yağını sür, kocasına domuz gibi görünür dediler.* (KV/16)

gece umacısı: gece ortaya çıkan bir tür yaratık

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bu **gece umacısı** eğildi, yerdeki sopamı ağzına aldı, gitti.* (MKŞ/61)

dapduru (<tap "doğru" dur-u): dikilerek doğrulmak, dosdoğru

DS'de sözcüğün *birdenbire doğrulup ayağa kalkmak* anlamında *dapdiri olmak, dapduru olmak, dapdürü olmak, daptır olmak daptur olmak* şeklinde birleşik fiil kalıplarında kullanıldığı tespit edilmiştir (DS/IV, 1993, s. 1364).

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Döşek içinden birdenbire **dapduru** fırladım.* (GY/48)

saldır suldur: gelişi güzel

İkileme DS'de (DS/X, 1993: 3523) metinde geçtiği *gelişigüzel* anlamıyla tespit edilmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Karı gazeteyi **saldır suldur** erkek gibi dürüst okur.* (KV/60)

1.4. Deyimler

Altına git-: büyük küçük abdestini altına yap-

Aman (Hanım!) kaç aydır çeker! Ettiği var ki bir türlü can veremiyor. Galiba artık ***altına gidiyormuş*** (İ/50)

Ateşini sula-: ateşini söndürmek

Nefistir bu kabardı. Dur Arap kızı ***ateşini sulayayım*** *dedim.* (KV/33)

Ayağını tetik al-: uyanık olmak, ayağını denk almak

-Öyleyse artık ***ayağını tetik al*** *efendi…*

- O dirliksiz karılar kocaları için…Ufak tefek kusurlarım vuku bulsa da sen beni boşar mısın, hiç karıcığım (KV/63)

Bir parmak bal ol-: dedikodu konusu olmak

Kötü ile başa çıkılmaz. Âleme ***bir parmak bal oluruz****.* (BK/333)

Çehresi bulan-: somurtmak, yüzü düşmek

Böyle terbiyesizce dalga gibi girişten Semih Bey'in ***çehresi bulandı****.* (BK/63)

Çene salla-: çene çalmak

İhtiyar emektar, bütün esnafı dolaştı, bin türlü ***çene salladı****.* (BK/249)

Diz gel-: boyun eğmek, kabul etmek

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Hak ve insaniyete nezreden bu genç hemşire önünde, huzuyla* ***diz gelerek****, derin nedameti sesinde titreye titreye* (BK/416)

Dört göz koş-: hızlıca gözden geçirmek

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Kısa cümlelerin üstünden* ***dört göz koştu****.* (BK/342)

Fıs geç-: kulağına yavaşça söylemek

Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Rıfat yine mimiklerle düşünmeye başlar…Bu defa Mehmet Ali'ye* ***fıs geçerek***: (KV/70

Gönül dolabı çevir-: gönül oynamak

Naki Paşazade, bu doğru sözlü, mert yapılı delikanlı, o iffeti meşkûk kız ile böyle bir ***gönül dolabı çevirirken*** *nasıl olup da beri taraftan, kendiyle muhabbet akdederek izdivaç kararı veriyor, nihayetsiz vefalar, sadakatlar istiyor?* (BK/316)

Göz ürküt-: göz korkutmak

*İlanımızı türlü şartlar ile **göz ürkütecek** bir hâle korsak işimize yarayacaklardan çoğunun cesaretlerini kırmış oluruz…*(BK/58)

Gözlerine dönüklük gel-: aşırı istekten dolayı ne yaptığını bilememek

*Bu birkaç odalı idarehanede, şimdi **gözlerine acayip bir dönüklük gelen** bu zirzoptan başka kimse yok muydu?* (BK/374)

Havaya bırak-: boşa gidermek

*Bugün ayağına gelen bu kısmeti **havaya bırakma**…*(BK/108)

Kafayı tut-: sarhoş olmak, kafayı bulmak

*Vahdet Bey Sirkeci birahanesinde **kafayı tuttu**.* (KV/27)

Kantarlıyı oku-: sövmek, küfretmek

*Rıfat bir falakaya bir de başını çevirip bütün kalbinin hıncıyla Cevat'a bakarak hasbî **kantarlıyı okur**.* (KV/71)

Keşe boğ-: aptal yerine koymak

*-Bu Mişon, Niko, Vartan bir olmuşlar sene **keşe boğuyorlar**.* (KV/78)

Kızıl yakut yumurtla-: olmadık şeyler uydurmak

*-De bakayım, yine ne **kızıl yakut yumurtlayacaksın?*** (BK/37)

Nedamet ateşine düş-: pişmanlık duymak

*Her lahza dimağını yakan bir **nedamet ateşine düştü**.* (BK/408)

Sinirlerini indir-: sakinleşmek

*Hain kocasını cürmümeşhut hâlinde yakalamak için fırtına ya karşı yelken açmış **sinirlerini indirmeye** çabaladı* (BK/122)

Tabanını yala-: umduğunu elde edememek

*Beş dakika geçkalırsan sonra zemherir ayısı gibi **tabanını yalarsın**…*(BK/372)

Üstüne vur-: doğru tahmin etmek

*-Allah'ın bildiğini kuldan ne saklayayım…Tastamam **üstüne vurdun**…İmam kalbim misin Allah aşkına?* (KV/22)

2. TS'de Bulunup Anlamı Farklı Olan Sözcükler

alın-: gönlünü kaptırmak

TS'de *1. Alma işi yapılmak 2. Elde edilmek 3. Uyarlanmak* anlamlarında görülen sözcük metinde *gönlünü kaptırmak* anlamıyla kullanılmıştır. Tanıklandığı cümle şöyledir: *Ha! Orası da doğru ...Kızı görünce **alınıp** zihninden felekler melekler diye tasavvurat-ı şairaneye başlarsan belki bir çam devirirsin* (İ/31)

âşıklı (<Ar. âşık+lı): sevgili

TS'de *1. Âşığı olan 2. Çok seven, düşkün* anlamlarında verilen sözcük metinde *sevgili* karşılığında kullanılmıştır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Kızın yavuklusu mu **âşıklısı** mı nedir*? (İ/50)

aşıntı (<aş-ı-ntı): tahribat, zarar

TS'de *aşınmış yer* anlamında verilen sözcük metinde *tahribat, zarar* anlamına gelecek şekilde belirlenmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *On iki sene süren bir karı kocalığın sinirlerde husule getirdiği **aşıntıyı**, gönüle doldurduğu doygunluğu, bıkkınlığı biliyor musun?* (BK/59)

becer- (başar->bacar->becer-): *büyük abdestini yapmak hacetini görmek*

TS'de *1. Güç görünen bir iş veya duruma çözüm bulmak, üstesinden gelmek 2. Bir şeyi kullanılmaz duruma getirmek, bozmak, kirletmek 3. Irzına geçmek, kirletmek 4. Birini öldürmek*. anlamları verilen sözcüğün metinde *büyük abdestini yapmak hacetini görmek* anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Sözcük *bir işin üstesinden gelmek, onu başarabilmek* anlamındaki *başar*- kelimesinden /ş/>/c/ değişimi yoluyla gelişmiştir. Ancak başar- fiili genelde olumlu fiillerle kullanılırken becer- çoğu defa şüpheli ve aksini ima eden alaylı tonlarda kullanılır. (Tietze, 2002, s. 300; Gülensoy, 2007, s. 125). Sözcüğün Anadolu ağızlarında *beşirlemek, becellemek, becerlemek (I)-1, beşermek, beşimek* formları vardır (DS/II, 1993, s. 644). Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *-Ay! Ay! Ay! Hayvan kapının yanına **beceriyor***. (Ş/83)

biliş (<bil-iş): marifet, sezgiye dayalı bilgi

TS'de *1. Canlının, bir nesne veya olayın varlığına ilişkin bilgili ve bilinçli duruma gelmesi, vukuf. 2. Bildik, tanıdık* anlamları verilen sözcük metinde *marifet, sezgiye dayalı bilgi* anlamlarında kullanılmıştır. DLT'de *tanıdık* (Ercilasun, 2014, s. 588) anlamında görülen kelime zamanla anlam genişlemesine uğrayarak *sezgiye dayalı bilgi, marifet* gibi anlamlar kazanmıştır. Bil- kökünden türeyen sözcük *tanıdık, arkadaş* anlamlarıyla pek çok tarihi ve çağdaş lehçelerde görülür. EAT'de daha önceki dönemlerden faklı olarak *bilgi, marifet* gibi yeni anlamlar kazanmıştır (Arslan Erol, 2018, s. 203). Derleme Sözlük'ünde (DS) de *biliş (I), biliş tanış, bilüş* formlarıyla *tanıdık* anlamında tespit edilmiştir (DS/II, 1993, s. 693). Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bu Kalfa'nın **bilişi** değil. Bunu fısıldadılar... diye bir gürültü koptu. Raks havası başladı* (GY/127)

bollan- (<bol-la-n-): bollaşmak

TS'de *Bol duruma gelmek, genişlemek* anlamında verilen sözcük metinde *bollaşmak* anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Onlar da bizim gibi mezada çıkıp **bollandıktan** sonram, ehemmiyetleri kalmaz* (BK/42)

boşan- (<boş+a-n-): 1. kendini bir yerden kurtarmak, serbest kalmak. 2. hüngür hüngür ağlamak

TS'de *1. Karı ve koca mahkeme kararı ile birbirinden ayrılmak. 2. Hayvan, başlığından, koşum takımından veya bağından kurtulmak 3. Bol bol akmak 4. Baskı altında gergin duran bir şey, birden ve hızla kurtulmak 5. Kapalı bir yerde bulunan insanlar birden dışarı çıkmak 6. Dertlerini, yakınmalarını anlatmak. 7. Sıyrılmak, kurtulmak* anlamlarında verilen sözcük metinde 1. *serbest kalmak, kendini bir yerden kurtarmak* 2. hüngür hüngür ağlamak anlamlarında kullanılmıştır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *"Bir mudille kim bilir belki de darüşşifadan **boşanmış** bir mecnuna, fakire bir verakpare iradesiyle kıraat istirhamında bulundu"* (Şİ/55); *O zaman deruni bir iniltiyle **boşanarak** omzuma kapandı. Ben de kendimi tutamadım*.(MKŞ/79)

bozgunluk (<boz-gun+luk): güvensizlik, anlaşmazlık

TS'de *1. Bozgun. 2. Bozgun olanın durumu* anlamlarında verilen sözcük metinde *güvensizlik, anlaşmazlık* anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *İzdivacımız takarrür etmek üzereyken her nasılsa ailelerimizin arasına bir **bozgunluk** girdi*. (MKŞ/176)

cıvı-: neşesi kaçmak

TS'de *1. Cıvık duruma gelmek. 2. Bir iş çığırından çıkmak. 3. Saygısızca davranışta bulunmak* anlamlarında kullanılan sözcük metinde *neşesi kaçmak* anlamıyla belirlenmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Karısının bu pek vahşiyane tecavüzüyle neşesi **cıvıyan** Semih Âtıf Bey'in beyninde, bu "kanun" kelimesi bir fırıldak gibi döndü*. (BK/227)

çalka- (<çalk+a-): sallamak, sarsmak

TS'de *1. Çalkalamak. 2. Tahıl elemek* anlamlarında kullanılan sözcük metinde *sallamak, sarsmak* anlamlarında belirlenmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bu çocukların içinde en sivriceleri görünen ve güneşten yanmış mısır püskülü rengindeki saçların altından aşağıya dağılmış bulunan kırmızı entarili zayıf bir kız, ellerini kavme mahsus olan bir eda ile birbirine vurup göbeğini **çalkayarak** refikalarına dedi ki:* (İ/86); *Hanenin havasu sükûneti içinde **çalkanan** kapı çıngırağının şangırtısıyla gözlerini açtı*. (KV/29)

çalkan- (<çalk+a-n-) : çınlamak, yankılanmak

TS'de *1. Çalkama işine konu olmak. 2. Deniz, göl dalgalanmak 3. Haber, söylenti herkesin ağzında dolaşmak 4. Coşkunluk, hareketlilik içinde bulunmak* anlamlarında kullanılan sözcük metinde *çınlamak, yankılanmak* anlamında tespit edilmiştir. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Gecenin sükûtu içinde Panter'in büsbütün korkunçlanan tok, kalın sesi tannan bir kampana gibi uzaklarda kesik kesik **çalkanıyordu***. (MKŞ/89)

çatkın (<çat-kın): azarlayıcı

TS'de *çatık* anlamı verilen sözcük metinde *azarlayıcı* anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Üç kadın arasında bu gıybet böyle devam ederken öte taraftan dördüncü bir kadın pek* ***çatkın*** *bir muâheze ve tel'in tavrıyla söze atılarak…*(KV/17)

çelikle- (<çelik+le-): bağlamak

TS'de *Çelik dikerek ağaç yetiştirmek* anlamında geçen sözcük metinde *bağlamak* anlamındadır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Dizimi göbeğine koydum. Sıkıca bir* ***çelikledikten*** *sonra: "Baba, aksakalından utanmıyor musun?" dedim.* (BK/49)

çıkart- (<çık-ar-t-): doğurtmak

TS'de *çıkartma işini yapmak* anlamında verilen sözcük metinde *doğurtmak* anlamındadır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Dil bilmez bir Frenk* ***çıkarttığı*** *karının cinsini nasıl ayırt edebilir?* (BK/42)

elif: başlangıç

TS'de *Arap alfabesinin ilk harfinin adı* anlamında verilen sözcük metinde *başlangıç* anlamındadır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Olan işlerin ben size daha* ***elifini*** *anlatmadım* (BK/112)

fındıkçılık (<fındık+çı+lık): çapkınlık

TS'de *1. Fındıkçının yaptığı iş 2. Fındıkçı olma durumu* anlamlarında kullanılan sözcük metinde argo *çapkınlık* anlamındadır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Pek de öyle söyleme Hayriye Hanım, senin Şirin de damlarda az* ***fındıkçılık*** *etmedi.* (Şİ/19)

geri: kıç

TS'de *1. Arka, bir şeyin sonra gelen bölümü, art, alt taraf, ileri karşıtı 2. Son, sonuç 3. Bir şeyin sona kalan bölümü 4. Geçmiş, mazi 5. Hayvanda boşaltım organının dışı 6. Eksik gösteren (saat) 7. Aptal, anlayışsız 8. Benzerlerine ayak uydurup ilerleyememiş, gelişememiş 9. Geriye doğru 10. `Geri dön, geri git!` anlamında bir söz* anlamlarında kullanılan sözcük metinde *kıç* anlamındadır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: "*Yallah, yellerine sapan taşı yetişmez.* ***Gerinize*** *neft yağı mı sürdüler? Yoksa eviniz mi tutuştu?* (MKŞ/134)

giydirici (<giy-dir-ici): giydirme işi yapan

TS'de sadece *sinema, televizyon ve tiyatro oyuncusunu giydiren kişi* anlamında kullanılırken metinde daha geniş anlamda *giydirme işi yapan herhangi kişi* anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Senin donunu dadın mıbağlar, lalan mı? Hakikaten bu tuvalet senin kendi başına yapabileceğin kolay bir şey değil, sana bir* ***giydirici****, soyundurucu lazım, çok masraflı hayat…*(GY/169)

guguk: gerçeklik

TS'de *`Tek başına kalmak veya oturmak` anlamında kullanılan guguk gibi kalmak veya guguk gibi oturmak* deyimlerinde geçen bir söz anlamındaki sözcük metinde *gerçeklik* anlamındadır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Şimdi ara sıra tecessüd eden bir ruh meselesiyle karşı karşıya kaldım artık ya inanmalı ya bu hadisenin **guguğunu** keşfetmeli*. (MKŞ/155)

gümlet- (<güm+le-t-): yüzüne karşı açıkça söylemek

TS'de *güm diye ses çıkmasına neden olmak* anlamındaki sözcük metinde *yüzüne karşı açıkça söylemek* anlamındadır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Sen bir rezilesin mutlak, vay gidi cenabet kaltak…tuğyanıyla kafları **gümletip** teşniini secilerle kuvvetlendirmeye uğraşırken biraz evvelki genç softa yetişerek*:… (Şİ/55)

kırıt-: arsızlaşmak; sırnaşmak

TS'de *hoş görünmek çabasıyla cilveli davranışlarda bulunmak* anlamındaki sözcük metinde *arsızlaşmak*; *sırnaşmak* anlamındadır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Çingene gelini **kırıtarak**:*

-Ne utanacağım hanım? Hepsini Allah yarattı. Rabbim ayıp şeyi yaratır mı hiç? (HS/34)

koyu (<ko-y-u): vurgulu, üzerinde durarak

TS'de *1. Yoğunluğundan dolayı güç akan, sulu karşıtı 2. Rengi açık olmayan, daha belirgin olan, açık karşıtı 3. Yazı karakterinin daha belirgin olarak yazılmış biçimi 4. Aşırı (davranış, düşünce vb.) 5. Derin, hararetli* anlamlarında kullanılan sözcük metinde *vurgulu, üzerinde durarak* anlamındadır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Doktor her kelamı gibi bu sözü de biraz **koyuca** söyledi*. (İ/64)

salma (<sal-ma): başıboş

TS'de hayvanlar *için başıboş, serbest* anlamlarında (*6. Başıboş gezen (hayvan)*) verilirken metinde insanlar içinde bu tabirin kullanıldığı görülmüştür. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Şimdi de tımarhaneden deliler zıvlıyorlar. Aramızda **salma** geziyorlar*. (Şİ/66)

seçtir- (<seç-tir-): fark ettirmek

TS'de *seçme işini yaptırmak* anlamındaki sözcük metinde *fark ettirmek* anlamındadır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *İstihzasını **seçtirecek**bir tebessümle çocukların ellerinden tutup çekerek* (BK/64)

sür-: yaşamak

TS'de *1. Yönetip yürütmek, sevk etmek 2. Devam etmek 3. Önüne katıp götürmek 4. Uzatmak, ileri doğru itmek 5. Dokundurmak, değdirmek 6. Oturduğu, bulunduğu yerden, ülkeden ceza olarak başka bir yer veya ülkeye göndermek, nefyetmek 7. Bir maddeyi bir yüzey üzerine ince bir tabaka olarak yaymak, dökmek, serpmek 8. Bir malı satışa sunmak, piyasaya çıkarmak 9. Yasal olmayan yolla*

piyasaya para çıkarmak 10. Herhangi bir durum içinde bulunmak 11. Pulluk veya sabanla toprağı işlemek 12. Olmaya devam etmek 13. Zaman geçmek 14. Zaman almak 15. Bitki, ot yetişip ortaya çıkmak, bitmek, yeşermek olmak üzere 15 farklı anlamı olan sözcük metinde *yaşamak* anlamındadır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *-Hanım benimki altısını **sürüyor***. (KV/14)

tekerlen- (<teker+le-n-): ağızdan ağıza dolaşmak

TS'de 1. *Yuvarlanmak, dönmek 2. Durumu bozulmak, kötüye gitmek 3. Uğraşmak, peşinde koşmak, yuvarlanıp gitmek* anlamlarındaki sözcük metinde *ağızdan ağıza dolaşmak* anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bütün dünyanın lügat kitaplarından hariç kalmış meâlde sözler ağızdan ağıza **tekerleniyordu***. (HS/36)

tövbe (<Ar. tevbe): masum (çocuk)

TS'de *işlediği bir günah veya suçtan pişman olarak bir daha yapmamaya karar verme* anlamında verilen sözcük metinde *masum (çocuk)* anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Rabbim yetiştirirse bu küçük **tövbe** de yedisine basacak*. (KV/14)

ufunetli (<Ar. ufunet+li): pis kokulu

TS'de *içinde irin, cerahat olan* anlamındaki sözcük metinde *pis kokulu* anlamındadır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Bu metruk odalara girilince toz ile karışık küflü, **ufunetli** mahpus bir hava, insanın gırtlağına sarılıyor* (BK/260)

üfür- (<üf+ür-): küfretmek, sövmek

TS'de *1. Üflemek 2. Üfleyerek bulunduğu yerden uzaklaştırmak 3. Esmek 4. Üfleyerek çalmak 5. Abartarak konuşmak* anlamlarında verilen sözcük metinde *küfretmek, sövmek* anlamındadır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *-Gelmişine geçmişine **üfürdüğümün** Cevat'ı*. (KV/70)

vur-: ulaşmak

TS'de 31 farklı anlamda verilen sözcük metinde *ulaşmak* anlamındadır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Şehreminili Hüsniye, Semih Âtıf Bey'i de yirmi beş **vurdu*** (BK/181)

yampiri: yan yan bakmak

TS'de *eğri büğrü, yan yan ve çarpık giden* anlamındaki sözcük metinde *yan yan bakmak* anlamındadır. Sözcüğün metinde tanıklandığı cümle şöyledir: *Tosun, çağanozvari **yampiri** bir bakışla* (BK/46)

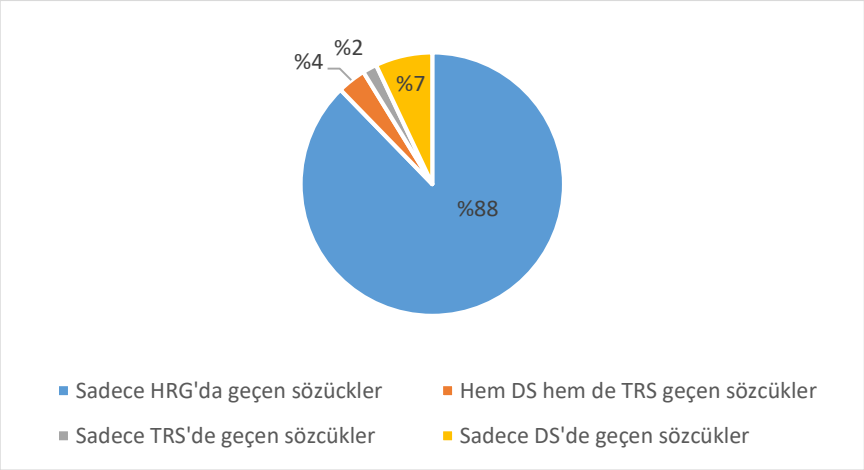
yatır- (<yat-ı-r-): yatıştırmak

TS'de 1. *Bir kimsenin bir yere yatmasını sağlamak 2. Uyutmak 3. Eğmek, yatık duruma getirmek 4. Konuk etmek 5. Parayı, işletmek amacıyla bir yere vermek 6. Parayı ödemek amacıyla bir kuruluşa vermek, teslim etmek 7. Bir yiyeceği korumak veya tatlandırmak amacıyla tuz, soğan, yağ vb.nde bir süre bekletmek 8. Düzeltmek, bastırmak, yassıltmak 9. Harcamak 10. Başarısızlığa uğramasına yol açmak* anlamlarında kullanılan sözcük metinde *yatıştırmak* anlamındadır. Sözcüğün metinde

tanıklandığı cümle şöyledir: *Helecanını **yatırmak** için birkaç defa eliyle göğsünü sıvadıktan sonra*: (BK/97)

3. Sonuç

Cumhuriyet döneminin en üretken yazarlarından biri olan H. R. Gürpınar (1864-1944), hikâye, roman, derlemeler, çeviri roman ve hikâye, oyun ve kısa yazı türünde onlarca eser yazmıştır. İyi bir toplum gözlemcisi olan Gürpınar, eserlerinde canlandırdığı karakterleri doğduğu, büyüdüğü, sosyal çevrenin özelliklerine göre konuşturmuştur. Eserlerinden onun Türkçeyi büyük bir başarı ile kullandığı anlaşılmaktadır. Gürpınar, Türkçenin sözcük türetme imkanlarından son derece istifade etmiş, kullandığı ve türettiği sözcüklerle yaşadığı dönemin Türkçesinin söz varlığının ortaya çıkarılmasında önemli oranda katkı sağlamıştır. Kullandığı sözcüklerin kimisi *Güncel Türkçe Sözlük*'te, Batı Türkçesinin tarihî sözlüğü olan Tarama Sözlüğü'nde ve Anadolu ağızlarından yapılan Derleme Sözlüğü'nde tanıklanmamıştır. Tespit edilen sözcüklerden 100'ü sadece Gürpınar'ın eserlerinde, 4'ü hem Derleme hem de Tarama Sözlüğü'nde, 8'i sadece Derleme, 2'sinin de sadece Tarama Sözlüğü'nde geçtiği görülmüştür.



Gürpınar'ın sözcük türetme yöntemiyle ilgili belli başlı dikkati çeken hususları şöyle sıralayabiliriz:

Gürpınar'ın sözcük türetmede en çok kullandığı isimden fiil yapım ekleri: +dA, +lA, +lA-n-, +lA-ş-, +lA-t-; isimden isim yapım ekleri: +cI/+cU, +Daş, +IcI/+UcU, +lI/+lU, +lIK/+lUK, +sIz/+sUz; fiilden fiil yapım ekleri: -DIr-/-DUr-, -l-, -t-; fiilden isim yapım eki: -Iş/-Uş.

+lA- ve bunların çatı ekleri ile genişlemiş biçimleri Gürpınar'ın sözcük türetmede en çok kullandığı eklerden biridir. Ek, Türkçede genellikle geçişli fiil tabanları türetmede kullanılmaktadır. Gürpınar, özellikle bugün Türkçe (7), Arapça (6), Yunanca (1), İtalyanca (1) kökenli olup et-, eyle-, kıl-, ol- yardımcı fiilleriyle kullanılmakta olan isimlerin bir kısmını Türkçenin gramer kurallarına uygun biçimde +lA- eki ile fiil hâline dönüştürmüştür: *gıybetle-, ilhamla-, kemkümle-, kıvılcımla-, kozmetikle-, kürekle-, mübarekle-, telvele-, umurla-, yıldırımla-*.

+lAn- (+lA-n-) ekiyle TS'de olmayan 18 sözcük türetilmiştir: *baharlan-, gençlen-, kekiklen-, teklifsizlen-, ümitsizlen-,* vb. Gürpınar, -n-, -ş-, -t- çatı ekleri ile oluşturulan geçişsiz fiil tabanlarını bazen geçişli hâle getirmek için -DIr-/-DUr- (8) ettirgenlik eklerinden faydalanmıştır. Böylece daha önce

tanıklanmayan yeni sözcük tabanları oluşturmuştur: *gündüzlendir-, kavislendir-, kubbelendir-, kıvılcımlandır-ıcı, meyillendir-*.

+lAş- (+lA-ş-) ekiyle TS'de bulunmayan 10 sözcük türetilmiştir: *abraşlaş-, enlileş-, fışkılaş-, kaplanlaş-, perişanlaş-, temkînleş-,* vb. Yazar, bir örnekte +lA-ş- eki ile yapılan geçişsiz fiil tabanını -tir- ettirgenlik eki ile geçişli hâle getirmiştir: *çengelleştir-*.

Gürpınar anlam ve görev bakımından birbirine yakın olan ekleri günümüzdeki kullanımından farklı olarak birbirinin yerine kullanmıştır. Günümüzde *gençleş-, ihtiyarlaş-, korkunçlaş-, terbiyesizleş-, tombullaş-* fiilleri Gürpınar'da *gençlen-, ihtiyarlan-, korkınçlan-,terbiyesizlen-, tombullan-* biçimindedir.

+lA-t- isimden fiil yapım eki ile 3 sözcük türetilmiştir: *püflet-, gündüzlet-*, *mıncıklat-*.

Metinde dikkat çeken sözcük türetme şekillerinden birisi +la-ş- isimden fiil yapım eki üzerine +le-n fiilden fiil yapım ekinin getirilmesiyle oluşturulan biçimdir. Standart Türkçede örneği olmayan ekin Anadolu ağızlarında ve bazı çağdaş lehçelerde kullanıldığını görüyoruz: Gemalmaz'ın Erzurum ağzından *süpürlen- süpürülmek", götürlen- "götürülmek"* ve Urumçi Türkçesinde *pişirlen- "pişirilmek", yığışlan- "kaybolmak", vb*. (Doğan, 2020:125). Metinde *kartlaşlan- "tazeliğini yitirmek, eskimek*" anlamındaki fiil tabanında görülen bu biçimde görev ve anlam bakımından yakın/aynı olan iki ekin üst üste kullanılmasından ibarettir. Türkçede anlam ve görev bakımından benzer eklerin üst üste kullanılması mümkündür (birisi, canısı, kimisi, vb.).

+cI/+cU (2) ve +IcI/+UcU (2) ekleri de Gürpınar'ın sözcük türetiminde başvurduğu eklerden olmuştur: *dayamacılık, kıvılcımlandırıcı, küllümcü, soyundurucu*.

Gürpınar sözcük türetiminde anlamsal zıtlıklardan faydalanmıştır. *Giydirici* sözcüğünden hareketle meslek adı olarak *soyundurucu* sözcüğünü türetmiştir: *Senin donunu dadın mı bağlar, lalan mı? Hakikaten bu tuvalet senin kendi başına yapabileceğin kolay bir şey değil, sana bir giydirici,* ***soyundurucu*** *lazım, çok masraflı hayat…*(GY/169)

Gürpınar'ın sözcük türetme becerisini gösteren yapılardan birisi de +Daş eki ile meydana getirdiği yapılardır. Örnekseme yoluyla daha önce tanıklanmayan sözcükler türetmiştir: *odadaş, yataktaş, âşıktaş* gibi.

+lI/+lU (13) ve +lIK/+lUK (23) isimden isim yapım ekleri Gürpınar'ın Türkçe ve Türkçe olmayan sözcük tabanlarında sık kullandığı dil birimlerdendir. Bu şekilde türettiği sözcüklerin bazıları sözlüklerde tanıklanmamıştır: *revaçlı, savaklı, taylasanlı, yorgunluklu; âşıkdaşlık, irfanlıkça, taravetsizlik, , odalıklık, vb*. Özellikle +lIk eki ile *eldivenlik, kıçlık* gibi yeni alet ve *dayamacılık* gibi yeni meslek adları türetmiştir.

Gürpınar'ın eserleri kalıp ifadeler bakımından da zengin olup özellikle kalıp sözler, deyimler, ikilemeler bağlamında bolca örnekler içermektedir. Özellikle günümüz Türkçesinde kullanılan deyimlerin değişik biçimlerini tespit etmek bakımından Gürpınar'ın eserleri önemli malzemeler sunmaktadır: Bugün *altına yap-* deyimi metinde *altına git-*; *ateşini söndür-* deyimi *ateşini sula-*; *kafayı çek-* deyimi *kafayı tut-*; *üstüne bas-* deyimi *üstüne vur-,* vb. şeklinde tespit edilmiştir. Ayrıca Gürpınar'ın eserlerinde çeşitli şekillerde kalıplaşmış TS'de olmayan sözcük öbeklerini görmek mümkündür: *ahiret evi* "mezar, kabir",

fena hayvan "domuz", *gece umacısı* "gece çıkan bir tür yaratık", *dapduru* "dosdoğru kalkmak", *saldır suldur* "düzensiz biçimde" gibi.

Gürpınar eserlerinde geçen birçok sözcüğe yeni anlamlar yüklemiştir. TS'de geçip de eserlerdeki anlamları bulunmayan 33 sözcük tespit edilmiştir: *alın-* "gönlünü kaptırmak", *âşıklı* "sevgili", *becer-* "abdestini yapmak", *biliş* "marifet", *boşan-* "serbest kalmak; hüngür hüngür ağlamak", *tövbe* "masum (çocuk), *koyu* "vurgulu", *salma* "(insan için) başıboş, *sür-* "yaşamak", vb. Burada tespit edilen sözcüklerin bazısı metindeki anlamıyla Anadolu ağızlarında kullanılmaktadır.

Gürpınar, üslubu ve sözcük türetme şekli ve sözcüklere yüklediği yeni anlamlar ile Türkçenin söz varlığına zenginlik kazandıran bir yazardır. Onlarca eser ortaya koymuş olan yazarın sadece 8 eserinin taranmasıyla Türkçe Sözlük'te olmayan 114'ü sözcük, 26'sı isim ve sıfat tamlaması yoluyla meydana gelmiş, birleşik fiil ve deyimler olmak üzere 140 dil birimi tespit edilmiştir. Bu durum Gürpınar'ın Türkçeyi kullanma becerisini ortaya koyan önemli bir göstergedir. Gürpınar'ın eserlerinde geçen sözcüklerin ne kadarının ona ait olduğunu, onun tarafından türetilip ya da anlamlandırıldığını tespit etmek ancak eş zamanlı ve art zamanlı tanıklı metin taramaları ile mümkün olacaktır. Gürpınar ve çağdaşlarının günümüz Türkçesine sadeleştirilmemiş eserleri üzerine yapılacak taramalar sadece söz varlığı bağlamında değil semantik açıdan da Türkçeye önemli katkılar sağlayacaktır.

Sadece H. R. Gürpınar'ın Eserlerinde Geçenler (100)			
abraşlaş-	ırzlı ırzsız	mübarekle-	taravetlen-
amelli	ilhamla-	nazlaç	taravetsizlik
âşıkdaşlık	irfanlıkça	nezaketsizlen-	taylasanlı
aşınmışlık	ihtiyarlan-	odadaş	teklifsizlen-
baharlan-	iktidarsızlık	odalıklık	tekmeleyiş
ballandırıl-	kaplanlaş-	pamukluk	telvele-
berbatlık	kartlaşlan-	perişanlaş-	temkînleş-
boşayış	kavislendir-	püflet-	terbiyesizlen-
çengelleştir-	kekiklen-	rahatlandır-	tılala-
dayamacılık	kemkümle-	refahlandır-	tombullan-
doyurt-	kesişil-	revaçlı	umurla-
düellomsu	kıçlık	ruganlı	usullucak
eldivenlik	kıvılcımla-	sabunsuzluk	ümitsizlen-
enlileş-	kıvılcımlandırıcı	savaklı	vızvızla-
fışkılaş-	kirazlaş-	sızılda-	yalatıl-
gençlen-	korkunçlan-	sofalık	yamrılık
gıybetle-	kozmetikle-	sonturlu	yapraklık
görüşüş	kubbelendir-	soyundurucu	yataktaş
guguk	küllüm	suikastlı	yatıştırıl-
guguruklaş-	küllümcü	süzüklük	yıldırımla-
gündüzlendir-	kürekle-	şakalık	yorgunluklu
gündüzlet-	lavantala-	şarkadak	yürüş-

hamamsızlık	mâbadlı	şebnemli	
hançerleş-	meyillendir-	şıpbıdık	
haşinleştir-	mıncıklat-	tağuzluk	
huzurluk	mübalatsızlık	tahminle-	
Kalıplaşmış İfadeler (5)			
ahiret evi "mezar"	gece umacısı	dapduru	saldır suldur
fena hayvan "domuz"			
Deyimler (21)			
altına git-	diz gel-	havaya bırak-	sinirlerini indir-
ateşini sula-	dört göz koş-	kafayı tut-	tabanını yala-
ayağını tetik al-	fıs geç-	kantarlıyı oku-	üstüne vur-
bir parmak bal ol-	gönül dolabı çevir-	keşe boğ-	
çene salla-	göz ürküt-	kızıl yakut yumurtla-	
çehresi bulan-	gözlerine dönüklük gel-	nedamet ateşine düş-	

Hem Derleme Sözlüğü Hem de Tarama Sözlüğü'nde Geçenler (4)			
kaçan	övür	sıkla-	ucundan
Sadece Derleme Sözlüğü'nde Geçenler (8)			
alaflan-	çalık	encik	kınamsık
azatla-	çarpadak	fingirti	zıvla-
Sadece Tarama Sözlüğü'nde Geçenler (2)			
bürüncük	çevriş-		

Kaynakça

Akalın, Ş. H. (1995). +lA- Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine. *Türk Gramerinin Sorunları" Toplantısı (22-23 Ekim 1993)*, Ankara: TDK Yay., 92-98.

Akbaba Ergönenç, D. (2007). "Nogay Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ., 623-6678.

Aksan, D. (2000). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*. (C. I), Ankara: TDK.

(TRS) Aksoy Ö. A. & Dilçin C. (1995). *Tarama Sözlüğü* (C. I-VIII) (3. b.). Ankara: TDK.

Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha Matbaası.

Bilgegil, K. (1984). *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergah.

Cin, A. (2017). Türkçe Sözlüğe Katkılar II. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 4/12, 170-177.

Çengel Kasapoğlu, H. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri*. Ankara: Akçağ.

Deny, J (2012). *Türk Dil Bilgisi* (çev. Ali Ulvi Elöve). İstanbul: Kabalcı.

(DS) Derleme Sözlüğü (1993). Ankara: TDK.

Doğan, T. (2020). *Urmiye Ağzı Ses ve Biçim Bilgisi (Güney Azerbaycan)*. Ankara: TDK.

Ediskun, H. (1988). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Emre, A. C. (1945). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: TDK.

Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. Ankara: TDK.

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Ergin, M. (2003). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.

Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum İli Ağızları*. I-III, Ankara: TDK.

Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK.

Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK.

Güngör, Okan C. (2019). Necati Cumalı'nın Eserlerinden Türkçe Sözlük'e Katkılar. *Türk Dili Dergisi*, Ankara: TDK., 57-73.

Gürpınar, H. R. (2021). *Toraman*, (hzl. Gülşen Özçamkan Ayaz-Pelin Seçkin-Seda Uysal Bozaslan). (Yay. Yön. Emine Gürsoy Naskali), https://www.tdk.gov.tr/huseyin-rahmi-gurpinar-toraman/

(BK) Gürpınar, H. R. (2021). *Billur Kalp*, (hzl. Memduha Bağdaş Küçükkaya). Ankara: TDK.

(GY) Gürpınar, H. R. (2020). *Gulyabani*, (hzl. Hidayet Duyar). Konya: Palet.

(HS) Gürpınar, H. R. (2015). *Hayattan Sahifeler*, (hzl. Mehmet Yastı). Konya: Palet.

(İ) Gürpınar, H. R. (2019). *İffet*, (hzl. Hidayet Duyar). Konya: Palet.

(KV) Gürpınar, H. R. (2017). *Kadınlar Vaizi*, (hzl. Mehmet Yastı). Konya: Palet.

(MKŞ) Gürpınar, H. R. (2019). *Mezarından Kalkan Şehit*, (hzl. Hidayet Duyar). Konya: Palet.

(Ş) Gürpınar, H. R. (2016). *Şık*, (hzl. Mehmet Yastı). Konya: Palet.

(Şİ) Gürpınar, H. R. (2019). *Şeytan İşi,* (hzl. Şenol Topçu). Konya: Palet.

Hatipoğlu, V. (1973). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: TDK.

Kaçalin, M. (2021). Safahat'tan Türkçe Sözlük'e Katkılar. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, Özel Sayı, 27-39.

Kirişçioğlu, F. (2007). Saha Türkçesi (Yakutça), *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ., 1229-1284.

Koç, K. & Doğan O. (2004), *Kazak Türkçesi Grameri*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Korkmaz, Z. (1972). Dilde 'Doğal Gelişme' ve 'Devrim' Açısından Türk Dil Devrimi. *A.Ü.D.T.C.F. Tükoloji Dergisi*, 4/1, 97-114.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri -Şekil Bilgisi-*. Ankara: TDK.

Şirin, H. (2020). Afacan Sözcüğü Üzerine, *Türkbilig Dergisi*. 39, 51-58.

(TS) TDK. (1998). *Türkçe Sözlük*. (C. 2), Ankara: TDK

Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. İstanbul: Simurg.

Uygur, V. (2007). Karakalpak Türkçesi, *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yay., 543-622.

Uysal, İ. N. (2012). Haldun Taner'in Hikâyelerinden Türkçe Sözlük'e Katkılar. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Y. 5, S. 8, 113-120.

Uysal, İ. N. (2018). Sözlük Biliminde Tanıklama ve Salâh Birsel'in Türkçe Sözlük'e Tanık Olarak Katkıları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/22, 109-121.

Yastı, M. (2022). Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Eserlerinden *Türkçe Sözlük*'e Katkılar, *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 2-3 Aralık 2022, 310-331.

(YTS) Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK.

Online faydalanılan sözlükler

https://sozluk.gov.tr/ (en son erişim tarihi: 02.12.2022)

http://www.lugatim.com/ (en son erişim tarihi: 02.12.2022)
http://www.otukensozluk.com/ (en son erişim tarihi: 02.12.2022)